

FEHIM NAMETAK

TURSKO DRUŠTVO U RANIM ROMANIMA
REŠADA NURIJA GÜNTEKINA*

UVOD

Turska civilizacija i kultura su sve do početka XIX vijeka bile integralni dio islamske civilizacije naroda Bliskog istoka u kojoj su se preplitali utjecaji nekoliko naroda. Može se reći da su bili presudni utjecaji Arapa i Perzijanaca koji su davali boju čitavoj bliskoistočnoj civilizaciji, mada pri tome ne treba potcjenjivati ni utjecaje bizantijske kulture. Osmanska turska književnost kao dio te zajedničke kulture nije razvijala nacionalnu svijest kod Turaka, ona je slavila sultane i plemiće kojima su bili i namijenjeni čitavi divani (zbirke pjesama). Ona nije ni mogla biti narodnosna književnost u današnjem značenju te riječi jer u osmanskoj državi, sastavljenoj od mnogo naroda, u kojoj Turci nisu bili čak ni najbrojniji, izvjesnu privilegiju imali su muslimani u odnosu na nemuslimane dok nacionalne i rasne razlike u principu nisu isticane.¹ Reforme od 1839. godine, poznate pod imenom Tanzimat, donijele su korjenite promjene i stvorile povoljniju klimu za afirmaciju nacionalne kulture u Turskoj. Ova klima se osjećala i održavala sve do ustoličenja samovoljnog sultana Abdulhamida II (1876—1909) zastupnika panislamističkih ideja koji je, oborivši s prijestolja svoja dva prethodnika, strica Abdulaziza (1861—1876) i brata Murata V (1876), bio svjestan da ima i na dvoru i u narodu dosta neprijatelja

* Ovo je skraćena verzija magistranskog rada odbranjenog marta 1973. na Filološkom fakultetu u Beogradu.

¹ Poznata je činjenica da su od osvojenja Carigrada 1453. bili po pravilu veliki veziri pripadnici raznih islamiziranih naroda, a Turci su na taj položaj dolazili iznimno. Ne-

kim vezirima i samo ime govori o njihovom porijeklu kao Frenk Ibrahim paša (1523—1536), Ermeni Süleyman paša (1655—1656) ili Gürcü Ismail paša (1735). Uz njih je bilo mnoštvo Bosanaca, Srba, Grka i drugih. Ismail Hami Danişmend: *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971, str. 7.

pa je bio pretjerano oprezan. Mnogi književnici toga vremena rjeđe su se oglašavali svojim književnim porukama dok su svi oni strogo morali paziti da kakvim dvosmislenim izrazom ne izazovu gnjev cenzure.²

Po prestanku vladavine Abdulhamida II i nastanku vremena poznatog kao II Meşrutiyet (Ustavnost) javljaju se u Turskoj razna društvena previranja. Na kulturnom polju ta previranja se najčešće osjećaju u književnom stvaralaštvu gdje predstavnici »nacionalne književnosti« (Milli Edebiyat) sve više i više svojim književnim djelima propagiraju vraćanje nacionalnim izvorima, obrađivanju nacionalne prošlosti i kulture. Sama nacionalna književnost je došla kao reakcija na dotadašnje anacionalne tokove kojima su upravljali čitavi tabori frankofila, germanofila i anglofila. U julu 1912. godine je čak došla na vlast anglofilska politička stranka Hürriyet ve itilaf (Sloboda i sloga).³ Ni panislamizam, raširen širom Osmanskog carstva pa i dalje nije pogodio razvijanju turske nacionalne svijesti.

Pripadnici nacionalne književnosti bili su mladi, dotada neafirmisani književnici koji su tematiku crpili iz najaktuelnijih problema društva. Opisali su Abdulhamidov apsolutizam koji je bio kočnica razvoja slobodnog društva, način života na selu, zastarjele tradicije anadolskog seljaka koje koče razvoj društva. I zapostavljenost Anadolije naslijeđena od ranije našla se odjednom u centru pažnje ovih pisaca. Pored toga, nepovoljan položaj žene u društvu u odnosu na muškarca naslijeđen od ranije, konzervativci u svim društvenim slojevima i na svim položajima pa i vladajućim, problemi činovništva, njihova neobrazovanost, način na koji ih sredina prima i pravi od njih poltrone i ulizice te nepostojanje dobrog nacionalnog sistema obrazovanja zaokružavali su cjelinu glavnih problema o kojima su pisali pisci nacionalne književnosti.

Kao pripadnik mlađe generacije pisaca nacionalne književnosti u to vrijeme počeo se javljati svojim prvim romanima i Reşat Nuri Güntekin (Reşat Nuri Güntekin). Bio je jedan od mnogih mlađih pisaca koji su pisali pripovijetke i pozorišne kritike i ničim se osobitim u početku nije isticao, niti je na se skrenuo pažnju. Počeo je pisati u časopisu *La pensée turque* gdje je objavio seriju članaka pod naslovom *Où en est le roman turc?*⁴ i u listu *Zaman* 1918. i

² Upečatljiv je primjer Huseina Džahida (Hüseyin Cahit Yalçın) koji je, prevodeći »Ribare na Islandu«, došao u situaciju da upotrijebi izraz »burun«: nos, rt u ovom drugom značenju. Sjetivši se da Abdulhamid ima dugačak nos i da bi cenzura, po svoj prilici, riječ »burun« zlonamjerno protumačila, ovaj književnik je izraz preveo opisno »kalararin denize doğru sivrilmesi« (ispućenje kopna prema moru). Se-

vük İsmail Habip: *Tanzimattan beri Edebiyat Tarihi*, Istanbul, 1944, str. 235.

³ Novaja istorija stran zarubeljnoy Azii i Afriki. Leningrad, 1959, str. 526.

⁴ Kako kaže Sedat Simavi, ovi članci su objavljeni u prvoj godini rata (dakle 1914. godine). Sedat Simavi: *Reşat Nuri Bey. İnci Mecmuası*, Temmuz, 1922.

1919. godine.⁵ Bavljenje pozorišnom kritikom, kao i činjenica da je izabran u upravni odbor carigradskog pozorišta Darülbedayi, utjecali su da se on opredijeli na pisanje drama što će ostaviti dubokog traga na čitav tok njegova kasnijeg stvaralaštva.

Slobodno se može reći da je Rešat Nuri Güntekin, mada izrazit pripovjedač, sasvim slučajno počeo da piše romane i duže pripovijetke. Po nagovoru svoga prijatelja Sedata Simavija počeo je da piše roman *Gizli El* (Tajanstvena ruka) za novine Dersaadet.⁶ Nema sumnje da je autor želio realno prikazati stanje Turske za vrijeme prvog svjetskog rata i bez ustezanja govoriti o svim najtežim problemima koji su morili tursko društvo, ali usljed cenzurisanja roman je toliko preinačen da je sam autor, u predgovoru drugom izdanju, rekao da to, u stvari, nije samo njegov roman nego isto toliko i cenzorov.⁷ Tako je počeo karijeru romanopisca najplodniji turski prozaista prve polovine XX vijeka, »klasik turske literature« kako ga naziva I. L. Tučinskaja.⁸

Ovaj rad bi trebalo da odgovori na pitanje kakva je slika turskog društva u prvim romanima R. N. Güntekina, pisanim do 1925. godine, a čije se radnje zbivaju od 1908. do proglašenja Republike, dakle potječu iz perioda Ustavnosti. Ovaj vremenski okvir nije toliko strogo određen, pa se u nekim romanima pisac vraća i na konac XIX i početak XX vijeka. Iz veoma obimnog Rešat Nurijevog opusa izabrana su za analizu njegova prva tri romana: *Gizli El* (Tajanstvena ruka), *Çalikuşu* (Grmuša — ptica carić) i *Damga* (Žig) jer oni najbolje predstavljaju rano piščevo stvaralaštvo; osim toga Grmuša je i njegov najpopularniji roman.

Radnja ovih romana se dešava u dane piščeve dok je krstario Anadolijom, u kojoj su se od 1908. godine pa do godina neposredno iza proglašenja Republike zbivali vrlo značajni događaji. Najprije je 1908. godine proglašen Ustav koji je sputao dotada neograničenu sultanovu moć. Ustav je ubrzo izmijenio tursko društvo. U razvoju Turske ne manje važan je i I svjetski rat. Rešat Nuri je analizirao utjecaje ovog rata na tursko društvo. Oslobođilački rat i nastanak Republike predstavljaju novu epohu za turski narod i modernu tursku državu. U vremenu osnivanja Republike, a i poslije, Rešat Nuri

⁵ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 2*. Istanbul, 1967, str. 246.

⁶ Sadržaj romana Tajanstvena ruka svodi se na slijedeće: siromašan, pošten, vrijedan mladić Şeref radi kao domaći učitelj kod bogataša. Zaljubljuje se u domaćinovu kćer koja mu uzvraća ljubavlju. Nakon nekoliko komplikacija ženi se njom. Posredstvom tasta odaje se trgovini i postaje jedan od najuglednijih trgovaca. Veze s drugim ženama ga dovode do razvoda, a po-

tom do potpunog moralnog srozanja. Nakon nekoliko neuspjelih spekulacija propada i materijalno. Na kraju ga ipak spasava »tajanstvena ruka«, to jest njegova žena Seniha.

⁷ Reşat Nuri Güntekin: »İlk Romanımın Romani«. Predgovor uz IV izdanje romana *Gizli El*. Istanbul, 1969.

⁸ I. L. Tučinskaja, *Reşad Nuri Güntekin — Bibliografičeskij ukazatelj*, Moskva, 1965, str. 3.

živi u svojim romanima u tim događajima, sa svojim ličnostima i svojim idealima. On se unosi u sve probleme društva, duboko ih doživljava i reflektira na svoj način. Ali osnovna vrijednost njegovih romana je u tome što nam iza svakog događaja pokazuje kako je običan čovjek gledao na promjene u društvu, iskazujući svoja zapažanja realno, koliko su mu to dozvoljavali uvjeti, učestvujući tako u stvaranju i razvoju nacionalne književnosti.

Svoje interesovanje za sitne ljudske probleme autor otkriva u svakom svom djelu. Posebnu pažnju posvećuje intelektualcu i njegovoj ogromnoj ulozi u društvu koje se brzo mijenja i usvaja nove ideje. Teme ovih romana su socijalne, prosvjetne pa u manjoj mjeri određuju i ratne prilike.

O popularnosti Rešat Nuriya govore brojna izdanja njegovih romana i česta izvođenja njegovih pozorišnih djela na pozornici. O njemu i njegovim djelima u Turskoj je pisano mnogo, a njegov rad je i predmet naučnog ispitivanja: napisano je više studija pored tri posebne knjige. Güntekin je preveden na engleski, njemački, ruski, srpskohrvatski i bugarski.

Za nas je ovdje posebno interesantno da je Güntekin na naš jezik preveden dosta, i dosta rano. Naime, Fehim Spaho je već 1924. godine, dakle odmah po objavljivanju drugog izdanja 1923. počeo u novinama Pravda (Sarajevo) prevoditi u nastavcima Güntekinov roman Grmuša,⁹ koji je kasnije doživio i zasebno izdanje,¹⁰ a pored toga, preveo je niz Güntekinovih pripovjedaka¹¹ i veći dio romana Dudaktan Kalbe (S usana na srce) u nastavcima u Novom Beharu.

Mi uzimamo za predmet ovog rada Tursko društvo u ranim romanima Rešat Nuri Güntekina zato što se iz njegovih romana može dobiti dosta vjerna slika toga društva. Moramo napomenuti da u Turskoj, mada je o autoru mnogo pisano, ne nalazimo obuhvatniju estetsku analizu njegovih djela. Kod izrade magistarskog rada služili smo se samo objavljenom literaturom i dvjema tezama. Pored nekoliko zanimljivih kraćih osvrtâ na piščevo djelo poslije

⁹ Roman Grmuša je tipičan odraz tog vremena. Djevojka Ferida ostavši bez roditelja zarađuje svoj svagdanji kruh radeći kao seoska učiteljica. Zaljubljuje se u svog daljnijeg rođaka Kamurana s kojim prekida vezu zbog intriga koje su joj podmetnuli. Luta od jednog do drugog anadolskog sela nailazeći na nepremostive teškoće. Na kraju njen vjerenik je pronalazi i spasava iz tih životnih nedaća oženivši se njom.

¹⁰ Za prevođenje ovog romana prevodilac se odlučio i zbog toga što je u Turskoj »Grmuša« doživjela ubrzo drugo izdanje, a što je

bila indikacija da će ga prihvatiti i naša čitalačka publika.

¹¹ U kalendaru Napredak za 1930. godinu štampan je prijevod pripovijetke *Nekâhat* pod naslovom Na oporavak. U istom kalendaru za 1932. godinu objavljena je pripovijest *Havva Teyze* (u prijevodu Tetka Hava), a u Novom Beharu su mu štampane pripovijesti *Kizilcik Dallari* (Trešnje), III, 1929—30, str. 337—339, *Masumane bir Hile* (Jedna nedužna prevara), III, 1929—30, str. 353—354. i *Babür Şah'in Seccadesi* (Babur Şahova sedžada), X, 1936—37, u više nastavaka.

njegove smrti, pažnju privlači i stručna teza (mezuniyet tezi) Semiha Uçok (Semiha Uçok)¹² koja nije štampana, ali sam imao priliku da je pročitam u univerzitetskoj biblioteci u Istanbulu. No i autor ovog teksta, kako se vidi iz naslova, ograničava se samo na ženske tipove Güntekinovih romana, pa ne daje odgovor na mnoga društvena pitanja koja nas ovdje interesiraju.

ZIVOT I KNJIŽEVNI RAD REŠATA NURIJA GÜNTEKINA

Rešat Nuri Güntekin je rođen 25. novembra 1889. godine kao sin vojnog liječnika Nuri Beja i Lutfije Hanim, kćeri generala Javer Paše, erzerumskog valije.¹³ Osnovno obrazovanje stekao je u Čanakkaleu gdje mu se u to vrijeme otac nalazio na službi. I dalje obrazovanje će mu biti vezano za mjesto očeva službovanja. Tako je u Izmiru pohađao francusku školu kod fratara koju će opet napustiti prije završetka jer mu je otac ponovo dobio premještaj. Visoko obrazovanje je stekao na fakultetu za književnost (Edebiyat Fakültesi) Istanbulske univerziteta na kome je diplomirao 1912. godine. Prvu službu dobio je kao profesor turskog jezika i književnosti u Brusi 1913. godine.¹⁴ Potom je predavao u Čanakkaleu, Erenkeju (sada azijski kvart Istanbula) i Istanbulu.

12. aprila godine 1924. zajedno sa Mahmutom Jesarijem (Mahmut Yesari), Abdurefik Ahmet Nurijem (Abdurrefik Ahmet Nuri), slikarem Munif Fehimom (Münif Fehim) pokrenuo je sedmični humoristički list Kelebek. Godine 1927. je imenovan generalnim direktorom ministarstva prosvjete što mu je omogućilo da upozna prilike širom Anadolije još jednom kao iskusan prosvjetni radnik i već afirmiran književnik sa desetak objavljenih romana i nizom izvođenih drama. Poslije 12 godina obavljanja ovog posla izabran je za narodnog poslanika okruga Čanakkalea. Ovu je dužnost obavljao četiri godine (1939—1943) ne kandidujući se ponovo za mjesto poslanika jer nije imao afiniteta za politiku. Više je volio prosvjetu kojoj se ponovo vraća kao inspektor; zato će valjda mnoge najsvježije, najrealnije i najupečatljivije ličnosti njegovih djela biti učeničnici, učitelji, profesori i inspektori na koje je nailazio u vrijeme svog službovanja bilo kao profesor bilo kao inspektor. U zrelim godinama bio je ataše za kulturu i predstavnik Turske u UNESCO-u

¹² Semiha Uçok, *Reşat Nuri'nin Romanlarında Kadın Tipleri* (teza). İÜEF, Türkoloji bölümü, str. 172.

¹³ Oko datuma rođenja R. N. Güntekina postojalo je više različitih iskaza. I sam Güntekin je svoje biografije naveo na kriv trag rekavši jednom da je rođen 1892. god. Neposredno poslije njegove smrti književnik Ruşen Eşref Unaydin

(Rüşen Eşref Unaydin), inače rođak Reşat Nurija, našao je dokumente kojima nepobitno utvrđuje da je Reşat Nuri Güntekin rođen 25. novembra 1889. godine. Hilmi Yücebaş: *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*. İstanbul, 1957, str. 3.

¹⁴ Po I. L. Tučinskoj u Brusi je predavao francuski jezik i književnost. I. Tučinskaja, op. cit.

u Parizu (1950. godine). Godine 1954. je penzionisan, a samo dvije godine kasnije je umro u Londonu 12. decembra 1956. gdje je otišao na liječenje.

Ljubav prema knjizi potječe kod Rešat Nuriya još od najranijeg djetinjstva, iz roditeljske kuće u Iskudaru (Usküdaru), azijskom dijelu Istanbula. Tu je slušao priče od domaćeg učitelja Lala Šakir-age koji mu je na taj način već dao podstreka da čita, da traži zabavu u bogatoj očevoj biblioteci. Naročito je dugo tokom života evocirao jednu narodnu priču o tri jelena koja će i kasnije u zrelijim godinama njegova stvaralaštva imati određenu ulogu romantičarske inspiracije.

Jedno od djela koje je pobudilo pažnju pisca u njegovom djetinjstvu je roman »Udi« Fatme Alije Hanim (Fatma Aliye Hanim), djelo koje su pismene žene u Čanakkaleu, skupljajući se za zimskih večeri, čitale i slušale. No istinsku želju za čitanjem i pisanjem dobio je čitajući pripovijetke Halid Zija Uşakligila (Halit Ziya Uşakligil).

Uz sve ovo, bogata očeva biblioteka bila je za mladića, koji je zabavu tražio u čitanju, prava riznica u kojoj su se nalazila, kako stara djela iz turske divanske književnosti, ponekad i u rukopisu, tako i većina francuskih klasika od Balzaka (Balzac) i Flobera (Flaubert) do Zole i Dodea (Daudet). Tu su bili i klasici francuske kritike, poznati filozofi Ten (Taine) i Renan, u izdanju biblioteke Feliksa Alkana, a ne manji interes pokazivao je i za Ibsenove drame. Bogatstvo očeve biblioteke bilo je i zadivljujuće i, u isto vrijeme, čudno za mladog Rešat Nuriya, pitao se: odakle takav interes za književnošću kod jednog mladog vojnog liječnika koji je pravo sa studija medicine krenuo u kasarne širom Anadolije.¹⁵

Nakon prvog upućivanja u književnost preko pozorišnih kritika i članaka o turskom romanu, pisanim na francuskom jeziku, te nekoliko pripovijedaka¹⁶ napisanih po uzoru na »svoga učitelja« Halid Zija Uşakligila, činilo se da će se Rešat Nuri razvijati kao dramski pisac za šta je i sam imao više želje i sklonosti. U kratkom vremenu od 1920. do 1923. napisao je tri drame: *Hançer* (1920), *Eski Rüya* (Stari san) (1921) i *Taş Parçası* (Komad kamena) (1923), koje su istih godina izvođene u istanbulskom pozorištu Darullbedaji i doživjele velika priznanja, ali je nastavio i sa pisanjem uspješnih pozorišnih recenzija.

Prvi svoj roman *Gizli El*, napisan g. 1918. pod čudnim okolnostima, nije smatrao svojim književnim uspjehom. (Roman je ipak za 50 godina od objavljivanja doživio pored štampanja u nastavcima i 4 zasebna izdanja: 1924, 1954, 1959. i 1969.) U to vrijeme je napisao i dramu *Istanbul Kızı* (Istanbulska djevojka), ali kako ova drama nije mogla biti izvedena na sceni pomenutog pozorišta, jer,

¹⁵ Sermet Sami Uysal: »Reşat Nuri Güntekin«, *Cumhuriyet Gazetesi* 30. V 1954.

¹⁶ Prvu pripovijest *Eski Ahbab* (Stari prijatelj) objavio je 1917. god.

kako kaže autor, »nije se mogao napraviti školski dekor«;¹⁷ a sigurno je bilo i drugih razloga, dramu je preradio u roman i počeo objavljivati u nastavcima u novinama *Vakit* 1922. godine,¹⁸ pod naslovom *Çalikuşu*, u našem prevodu Grmuša.¹⁹ Iste godine roman je štampan i zasebno. Mlada učiteljica, razočarana ljubavnom avanturom vjerenika, ostavlja Carigrad i odlazi u provinciju da bi udobnosti velegrada zamijenila teškoćama života seoske učiteljice. Usput nailazi na niz prepreka radeći svoj plemeniti prosvjetiteljski posao u zaostaloj i zanemarenoj Anadoliji.

Uspjeh koji je postigao ovim romanom bio je sigurno prekretnica i putokaz u Güntekinovu daljem književnom formiranju u kome će se opredijeliti kao romanopisac. I dalje će pisati drame, i to vrlo uspjele, a ponekad će i svoje romane dramatizirati, ali roman ostaje njegova glavna preokupacija. Vrijeme će pokazati da je Grmuša postala njegov najpoznatiji roman pa će često i sam pisac biti nazivan »Çalikuşu muharriri« (pisac Grmuše) a isto tako to je roman koji je doživio najviše izdanja u Turskoj i preveden je na nekoliko evropskih jezika.²⁰ Slava stečena ovim romanom čak mu je u izvjesnom smislu štetila, pa je, »ugađajući čitalačkoj masi koju je odjednom zadobio, nastavljao Grmušu iz romana u roman, iz komada u komad.«²¹ Da se poslužimo i riječima turskog književnog kritičara Nasuhi Bajura (Nasuhi Bayur), koje su, uostalom, ponavljali i mnogi drugi: »Çalikuşu je bila jedna epoha u turskoj romanesknoj književnosti.«²² A veliki turski pjesnik Nazim Hikmet

¹⁷ Hikmet Feridun: »Reşat Nuri Nasil Yazdıgını Anlatıyor«, Mühit, Istanbul, 1933.

¹⁸ Postoje kontraverzni podaci o datumu štampanja njegovih djela. Isto tako o redoslijedu štampanja njegovih djela ne postoje usaglašena mišljenja. Tako autor predgovora knjige *Eski Şarki*, Nihat Sami Banarlı (Istanbul, 1971) tvrdi da je prvi roman R. N. Güntekina *Çalikuşu* (1922), a da je roman *Gizli El* štampan 1924, njegov drugi roman. S ovim se ne možemo složiti jer je jasno iz predgovora drugom izdanju *Gizli El*, koji je pretiskan i uz sva kasnija izdanja, a koji je napisao sam autor, da je to prvi piščev roman. Nesporazum proističe zbog toga što Banarlı i neki drugi historičari književnosti ne uvažavaju, čini se, štampanje romana *Gizli El* u novinama *Dersaadet*, 1918. god.

¹⁹ Ovaj roman je kod nas preveo Fehim Spaho i objavio ga u novinama *Pravda* (Sarajevo) 1924. go-

dine, a 1962. godine doživljava zasebno izdanje u nakladi Matice hrvatske, Zagreb, s pogovorom o piscu Nade Spalatin. Štampan je i na turskom jeziku u nastavcima u novinama *Birtak* (Skopje), a u 1976. i 1977. izlazi ponovo u nastavcima u novinama *Preporod* (Sarajevo).

²⁰ Ovaj roman je doživio niz izdanja na engleskom, francuskom, ruskom, bugarskom, srpskohrvatskom i drugim jezicima. Na ruskom je u godinama 1958. i 1959. štampan 4 puta (po 75.000 primjeraka!), a na ostalim jezicima SSSR-a od 1959—1964. štampan je 8 puta. I. L. Tučinskaja, Reşad Nuri Güntekin — Bibliografičeskij ukazatelj. Izdateljstvo »Knjiga«, Moskva, 1965, str. 27—28.

²¹ Ahmed Hamdi Tanpınar: *Reşat Nuri ve Eserleri*. Cumhuriyet Gazetesi, 24. I 1957.

²² Nasuhi Bayur: *Çalikuşu Muharriri*, Reşat Nuri. Tan 9. XII 1956.

smatra da nijedan turski roman do sada (1963. g.) nije pobudio tako širok interes.²³ O popularnosti ovog njegova romana govori dosadašnji broj njegovih izdanja. Do godine 1969. izašlo je 15 izdanja ovog romana. Pored ovoga, dokaz popularnosti Grmuše je i činjenica da je ulica u kojoj je stanovao Reşat Nuri, u istanbulskom kvartu Levent, nazvana ne po piščevom imenu, nego nosi naziv njegova romana Çalikuşu.

O vrijednosti ovog romana inače postoje oprečna mišljenja. Dok izvjestan broj kritičara smatra da je ljubavna fabula romana njegov osnovni cilj, i da roman nema neku veću literarnu vrijednost i prema tome daju mu jedva prolaznu ocjenu i to uglavnom zbog stvaranja širih čitalačkih krugova, drugi, brojniji, opravdano smatraju da je slikanjem prilika u Anadoliji, posebno stanja u prosvjeti, pisac dao izvanredan doprinos poznavanju te malo poznate sredine. Po umjetničkoj vrijednosti to je roman znatno iznad prosjeka turske književnosti.

Poslije prva dva romana, oba napisana pod pomalo čudnim okolnostima, napisao je i jedan psihološki pod naslovom *Damga*. Nužne društvene promjene izazvane klasnim raslojavanjem i prvim znacima kapitalizma, nakon proglašenja Ustava i I svjetskog rata, prouzrokovale su promjene u načinu življenja što će se vidjeti na svim ličnostima i društvu kao cjelini u ovom romanu. Čovjek koji ne može da se privikne na surova mjerila novog doba neminovno propada. Ovdje nas pisac vodi od bogataških vila do mračnih zatvorskih soba gdje nevino osuđeni ispaštaju tuđe krivice. Ovaj roman obiluje opisima »stanja duše« i spada u vrhunska ostvarenja turske proze. Junak ovog romana, potaknut legendom o mladiću koji se bacio pod mlin da ga ne bi našli s voljenom ženom, koja tada više nije bila njegova, i tako joj spasio čast i život, čini sličan pothvat izjavljujući za sebe da je kradljivac kad ga je noćni čuvar primijetio da se prikrada kući svoje ljubavnice. Osuđen kao kradljivac biće žigosan čitava života. Stvarna vrijednost ovog romana je u dubokoj psihološkoj analizi lika glavnog junaka. Popularnošću »Damga« nije mogla dostići Grmušu, ali je ipak do 1959. g. izdavana šest puta.²⁴

Ono što je privuklo publiku u ovim romanima, posebno u romanu Grmuša, i ujedno dalo putokaz Güntekinu kako treba dalje stvarati, bio je nov momenat u tretiranju društvenih problema, razotkrivanje društvene trulosti koju se autor nimalo ne ustručava prikazati u pravom svjetlu. Štaviše, on vodi čitaoca sve do pravih uzročnika takvog stanja i u njih upire prstom. Pri svemu ovome najviše mu pomaže smisao za humor i ironiju kojima izvrgava jedan

²³ Nazim Hikmet. Predgovor knjizi Reşat Nuri Güntekina *Zelena noć*. Moskva, 1963, str. 3. (Ova knjiga je štampana u 200.000 primjeraka).

²⁴ Kenan Akyüz: »La littérature moderne de Turquie« u *Philologiae Turcicae Fundamenta*, II. Wiesbaden, 1964, str. 594.

sloj društva, a njegova satira je najuspjelija u karikiranju raznih anacionalnih tipova.

Inspiracija stranim djelima koja je neosporno bila prisutna kod Rešat Nuriya, i koju on, uostalom, i ne krije, nije se upadno primjećivala zbog tematike njegovih djela pa se ova njegova djela smatraju pravim »nacionalnim romanima«. U ovim prvim romanima bila je prisutna velika doza sentimentalnosti koja je ponegdje događaje izvodila izvan okvira realnog, posebno u raspletima ljubavnih drama. To je rezultat piščeve vjere u čovjeka i nade u pobjedu dobra. Poslije ovih prvih romana koji se mogu smatrati za prve ozbiljne književne pokušaje, jer ono što je pisao prije ovih romana je uglavnom zaboravljeno, slijede romani u kojima će također biti obilje sladunjavosti i osjećajnosti, ali sa stanovišta tehnike pisanja, te misaone i socijalne ozbiljnosti, pojaviće se i neka snažnija djela.

Prvi pokušaji i nesumnjivi uspjesi ohrabрили su pisca do te mjere da je u sljedećih pet godina (od 1925. do 1930) objavio čak šest romana. Najprije *Dudaktan Kalbe* (u našem prijevodu *S usana na srce*),²⁵ roman objavljen 1925. godine koji je također doživio veliki uspjeh kod čitalačke publike u Turskoj i do danas ima deset izdanja.

Mnoge socijalne probleme Rešat Nuri kasnije je zrelije razradio u svojim poznijim romanima među kojima se ističu *Yaprak Dökümü* (Padanje lišća), *Yeşil Gece* (Zelena noć), *Bir Kadın Duşmanı* (Ženomrzac), *Acımak* (Žaliti), *Değirmen* (Mlin).

Uz njegove najuspjelije romane ide i nekoliko pripovijedaka koje s tematskog gledišta imaju najrazličitije sadržaje. Najviše je takvih koje tretiraju probleme zaostalosti anadolskih kasaba, ali općenito uzevši može se reći da je tematiku za pripovijetke uglavnom crpio iz istog izvora na kome se nadahnjivao i za svoje romane. U duže, ali ujedno i uspješnije pripovijetke spadaju: *Roçıld Bey*, *Eski Ahbap* (Stari drug), *Tanrı Misafiri* (Božji gost), *Leyla ile Mecnun*, *Sönmüş Yıldızlar* (Ugašene zvijezde) i druge. Njegovo književno stvaralaštvo upotpunjuje još nekoliko vrlo uspješnih prevoda klasika evropske literature i adaptacija pozorišnih djela.²⁶

SEOSKA SREDINA

U turskoj književnosti seoski život zadugo nije dobio ravnopravan tretman s ostalim aktuelnim i manje aktuelnim temama. Turski pisci se dugo nisu usuđivali krenuti u anadolska sela da vide

²⁵ I ovaj roman prevodio je Fehim Spaho u listu *Novi Behar*, Sarajevo od 1935, ali ga nije dovršio nego je godine 1938. ustupio dalje prevodenje Abdurahmanu Mešiću. Prevodenje romana nije dovršeno.

²⁶ Kao odličan poznavalac fran-

cuskog jezika prevodio je Dodea, Mopasana, Balzaka, Dime, Zolu, Rusoa i druge francuske pisce. Sa francuskog je prevodio i druga djela svjetske literature kao Servantesova *Don Kihota*, *Zločin i kaznu* i *Braću Karamazove* Dostojevskog.

šta se tamo zbiva, ili pak nisu smatrali da je problem sela i njegovih žitelja toliko važan i zanimljiv za čitaoca da bi ga trebalo obraditi. Uz to, romantizam kao književni pravac, bio je ne samo u modi nego i stvarno najpogodniji pravac kojim je moguće izbjeći životnu istinu koja je, u seoskim prilikama, u to vrijeme bila bolna u Turskoj.²⁷ Sve ovo se zbiva u vrijeme kad je »seosko stanovništvo predstavljalo više od 80% ukupnog stanovništva, a mladoturska buržoaska revolucija od 1908. nije donijela gotovo ništa novo u agrarnom sistemu«. ²⁸ Pored svih nedaća ratovi su veoma osiromašili zemlju, a to je, razumije se, najviše pogodilo seljaka.

U tom Ahmed Hamdi Tanpınar²⁹ nalazi razlog zaostajanja turskog romana za nivoom poznatih evropskih romana. Po Tanpınaru turski pisci mimoilaze najaktuelnije teme, a onda kada ih obrađuju, čine to po uzoru na evropske pisce, bez osobite originalnosti, što opet djelu ne daje potrebnu snagu i svježinu.

Neki, pak, koji su imali namjere da prikažu stanje turske provincije, nisu je istinski doživjeli, pa su njihove bilješke sakupljene po anadolskim bespućima služile kasnije, u najviše slučajeva, kao materijal za blijede romane i pripovijetke. Više su bili inspirirani anadolskim folklorom nego što su opisivali zaostalost zemlje, neimaštinu turskih seljaka, njihovu neprosvijećenost i nevolje koje su trpjeli zbog nje, zanemarenost na koju su nailazili od strane vođa i intelektualaca.

Tursko selo je još dugo nosilo opterećenja feudalne prošlosti Osmanskog carstva. Dolaskom republikanskog buržoaskog sistema stvari su se postepeno počele mijenjati, ali ne tako brzo niti korjenito. Dugo vremena po dolasku nove vlasti još su najamnici radili za niske nadnice kojima nisu mogli prehraniti svoje brojne, uvijek gladne porodice. Seljak je obrađivao škrtu anadolsku zemlju, a lavlji dio žetve ubirao je vlasnik zemlje.

Pedantan i darovit promatrač, realista u opisima seoskog stanja, Reşat Nuri, jedan je od prvih koji je literarno slikovito predočio zaostala sela turskom čitaocu. U nekim pripovijetkama i u nekoliko romana on se barem dotakao seoske tematike, a u romanima Grmuša i Yeşil Gece, te u putopisu *Anadolu Notları* (Bilješke iz Anadolije), ovu tematiku je podrobnije obradio. Kako smo se mi ovdje ograničili samo na prve romane Reşat Nurija vidjećemo kako je on vidio selo Zejniler u romanu Grmuša.

Prije nego je pošla u selo Zejniler, Ferida, junakinja romana Grmuša, zamišlja ga idilično:

²⁷ Kemal Kampat: *Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, ikinci basılış, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971, str. 39.

²⁸ *Agrarnie otnošenja v stranah Vostoka*. Institut Vostokovedenija

AN SSSR, Moskva, 1958, str. 518. i dalje.

²⁹ Ahmed Hamdi Tanpınar: *Edebiyat Üzerine Mekaleler*, İstanbul, 1971, str. 33—37.

»Ja maštam o Arabiji, a kažu da je Anadol još ljepši. Nisu tamo ljudi kao ovdje. Oni ne znaju šta je to koristoljublje. Siromašni su, ali im je srce tako bogato, puno...«³⁰

Ali kada, spletkom uklonjena iz gimnazije u Bursi, odlazi u selo Zejniler njen utisak o anadolskom selu biva potpuno različit od one slike kakvu je ranije zamišljala:

»Na prvi pogled mi se učiniše ove Zejnije kao pustoš iza vatre koja se još dimi. Ja sam sebi zamišljala selo kao skladne, prijatne kolibe usred zeleni, kao ptičja gnijezda. A ove kuće ovdje bijahu crne, napola srušene.«³¹

Ni škola u selu nije izgledala bolje od ostalih kuća. Kako je bila napravljena od štale, djeca su se po kazni mogla stavljati u jaslje. Sam načelnik prosvjete kad je došao u inspekciju škole uzviknuo je da bi trebalo hiljadu svjedoka da dokažu da je to škola.

Zejniler su bile jedno zapušteno siromašno selo, uz to nepriступačno i udaljeno od Burse šest sati vožnje kolima. (»Načelnik je rekao da su Zejniler udaljene sat-dva vožnje, ali nije on kriv što ovuda nema željezničke pruge.«³²)

Stari hodža, koji je u isto vrijeme i seoski starješina, odjeven u sukneni kaput i s turbanom na glavi činio se vrlo siromašnim. Njegova riječ u selu se poštovala pa se Ferida trudila da mu se sviđi svojim ponašanjem i skromnošću. No Ferida mu je udarala u oči baš svojim vanjskim izgledom mada je bila skromno i pristojno odjevena. Nestrpljivo očekivani susret sa školskom djecom bio je gorak i sumoran. Djeca su izgledala bijedno. Prljava, zapuštena, jadna. Ovako neurednu i siromašnu djecu Ferida do sada nigdje nije vidjela:

»Gotovo da ni jedno nije imalo ni čarapa ni cipela. Glave su im prekrivene nekim starim komadima platna, a na golim nogama im nanule koje su klepetale po kaldrmi.«³³

Siromaštvo je izgleda sudbina ovoga sela i ono kroji sudbinu svojim žiteljima. Feridina dvanaestogodišnja učenica, Zehra, udaje se za pastira Mehmeda da bi time osigurala svoju egzistenciju jer nema nikoga ko bi je izdržavao. Za ovu priliku Ferida joj poklanja jednu svoju iznošenu haljinu na kojoj sve žene u selu zavide mladi.

Sliku ovog siromašnog sela mogli bismo upotpuniti još jednim karakterističnim likom, starom Hadidže-hanumom, učiteljicom vjeronauke u selu Zejniler. Ova stara, pobožna žena, više okrenuta drugom nego ovom svijetu, radi za platu od 250 groša mjesečno i, kako selo nema uvijek pravu, školovanu učiteljicu, ona po potrebi obavlja i tu dužnost. Ona obavezno svako veče obilazi mauzolej Zejni babe, za koga se u selu vjeruje da je bio posvećena osoba, pali mu kandila i moli se za njegovu dušu. Njene obrazovne metode

³⁰ R. N. Güntekin: *Grmuša*. Zagreb 1962, str. 95.

³¹ Isto, str. 129.

³² Isto, str. 124.

³³ Isto, str. 139.

i vrste kažnjavanja djece za neposlušnost pisac slika na groteskan način.

Hadidže-hanuma, kao i sve seoske žene, žena je starog kova; ona nagovara Feridu da stavi maramu na glavu jer je sramota da ide gole glave kad u razredu ima nekoliko dječaka. Pisac joj je dao i jednu pozitivnu osobinu koja se sastoji u tome što se nije miješala u Feridin posao.

Čitavu ovu sliku škole u selu Zejniler Güntekin upotpunjuje opisom igara školske djece koja i ne poznaju druge igre osim »igre sprovoda«. Ličnosti predstavljene u ovom selu doprinose razumijevanju ove sredine kao jedne kompaktne zajednice povezane u svojoj učmalosti i zaostalosti. Niko se posebno ne ističe nečim novim i originalnijim.

Feridino mjesto, mjesto intelektualke u ovom selu, posebno je naglašeno. Mada ona ni u kom slučaju ne može biti tipičan predstavnik turskog intelektualca jer je i sam pisac uvijek stavlja na suprotnu stranu od svih njenih kolega i gotovo u svakoj sredini je usamljena, ona selu donosi nešto novo: uspijeva da razbije nepovjerenje prema svemu što je novo i svojim radom uspijeva da pridobije uza se znatan dio seljaka. Njoj pisac daje snagu da premošćuje ogromni jaz između sela i intelektualca.

U namjeri da prikaže selo Zejniler kao tipično anadolsko selo, Güntekin je ocrtao jednu jadnu seosku sredinu krajnjeg siromaštva, nepismenosti i zaostalosti. Predstavljanje ove sredine dovoljan je razlog da se pobiju tvrdnje onih koji kao Gindiz Akindži (Gündüz Akinci) u Güntekinu gledaju isključivo romantičara.³⁴ Staviše, način na koji opisuje prilike turskog sela prije bi ga mogao okarakterisati naturalistom i dovesti u vezu sa Zolom, njegovim uzorom u evropskoj književnosti.³⁵

GRADSKA SREDINA

Koliko god je Reşat Nuri kategoričan u negativnom ocrtavanju turskog sela, smatramo da je još oštrij i određeniji kad se bavi sitnoburžoaskom sredinom. On je ovu sredinu opisao u svim svojim romanima, možda najviše baš u prvom, želeći da skrene pažnju čitaocima na teške probleme koji more društvo. Kako je ova kao i svaka druga gradska sredina slojevita, pokušaćemo prikazati nekoliko karakterističnih društvenih slojeva iz ove sredine.

³⁴ Gündüz Akinci (Gündüz Akindži), na primjer, u svojoj studiji »Türk Romanında Köye Doğru«, Ankara, 1961, kaže da je Güntekin, donoseći anadolski romantizam, ostao izvan stvarne istine u opisanju turskog sela.

³⁵ Pisac na više mjesta ističe da mu je uzor, pored Halit Ziya Uşaklıgıla, Zola. Hilmi Yücebaş: *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*. Istanbul, 1957, str. 55.

I, ako je seoskoj tematici posvećeno malo pažnje u turskoj prozi s početka stoljeća općenito, a djelomično i u Güntekinovim romanima, to se zasigurno ne može reći za srednjestalešku i malograđansku sredinu. To je zahvalna tema, često obrađivana u romanima mnogih turskih pisaca »nacionalne književnosti« kako najistaknutijih, tako i onih čija se djela nalaze na rubu zaborava. I Güntekinova djela su prepuna slika korumpiranosti, društvenog uspona novih bogataša, razgranatosti špekulacije, vladavine birokratskih krugova, propadanja morala pod prividnom patrijarhalnošću itd. Nasuprot onima koji se brzo i nepošteno bogate nalazi se malograđansko inertno činovništvo koje je na ivici bijede i gladi, te isto tako brojna gradska sirotinja koja nema nikakvih uvjeta za život. U ovim djelima svjedoci smo propadanja kako pojedinaca tako i društvenih kategorija, posrtnja novih generacija, prostituiranja i negiranja moralnih normi.

Razmišljajući o tome kakvu bi tematiku mogao odabrati za svoj prvi roman, odlučio je da kritikuje jedan, tada vrlo izražen, društveni problem: bogaćenje trgovinom crnoberzijanske robe u što su bile uključene i poznate političke ličnosti. Trebao je to, po autorovoj zamisli, biti jedan socijalno-satirički roman. O tome Rešad Nuri govori u predgovoru drugog izdanja ovog svog romana.³⁶

Šiže romana *Gizli El* poslužio je piscu da prikaže koncentrične krugove malograđanske sredine iz kojih se čovjek teško probija na površinu. To što je svome junaku Šerefu omogućio da se izvuče iz materijalnih problema i potpunog moralnog srozavanja na jedan malo vjerojatan način, dokaz je više piščeva uvjerenja da je to u stvarnom životu vrlo teško postići.

Radnja romana prati razvoj mladića Šerefa od njegova dolaska u gradić Gemlik na obali Mramornog mora gdje se zapošljava u jednom birou. Potom, igrom slučaja, dolazi na posjed jednog pašë čiju djecu podučava. Ubrzo se ženi, opet zahvaljujući čudesnim okolnostima a ne svojom zaslugom, pašinom kćerkom, a poslije toga napreduje sve lakše i brže. Upušta se u špekulantske poslove jer mu nije dovoljno da je pašin zet, nego i sam želi biti bogat, ali iz svoje naivnosti brzo biva prevaren, nakon čega propada prvo materijalno, a onda moralno. Na kraju ga spasava »tajanstvena ruka«, tj. njegova žena Seniha. Osnovna nit romana — porodična drama okončava se sretnim trivijalnim svršetkom. Sam lik junaka romana i ličnosti koje ga okružuju izazivaju interes za ovim romanom.

Radnja romana, dakle, dešava se u nekoliko socijalnih slojeva malograđanskog društva, koji svaki na svoj način utječu da Šeref (leksičko značenje »odabran, častan čovjek«) u suštini pošten, ali naivan, postane nezasićen bogatstva i slave. Vratimo li se na početak romana da vidimo kako Šeref kao bogat čovjek, na koga se

³⁶ *Gizli El*. Istanbul 1969. Predgovor iz drugog izdanja prenesen i u četvrtom izdanju.

oslanjaju i najviši činovnici režima priželjkujući da ih on primi za ortake u špekulacijama, razmišlja o svom početku — kad je ulazio u prijemnu kancelariju da preda molbu za svoje prvo namještenje — naći ćemo izvanredan opis psihološkog stanja mladića prepuštenog samom sebi koji dokazuje Güntekinov smisao za »slikanje duše« običnog čovjeka.³⁷

Činovnički život u Gemliku teče jednolično i sporo. Ovaj sloj nas upoznaje sa svojim negativnim osobinama kroz Šerefova usta. To je prije svega siromašan stalež. Ljudi ovog sloja žive tihim i monotonim životom. »Danju se susreću s nevažnim stvarima: molbama i žalbama pa kad otaljaju svoju dužnost drijemaju na stolovima uprljanim pepelom i ostacima hrane.« Predveče se, prije nego što dođu kući, sastanu u kafani i žale se na životne nedaće. Onda se vraćaju kući noseći oku hljeba i bocu rakije gdje ih pred ulaznom kapijom čeka čitav čopor djece. Tako traje sve do smrti.

Nasuprot Šerefu iz *Gizli El* koji je intelektualac, potekao iz siromašne porodice pa se kasnije probio u visoko društvo postavši novi bogataš među onima čije je sve manire prihvatio i kao takav se postavio u društvu, u romanu *Damga*, Ifet, dijete plemićke porodice, osjeća nekakve nerazumljive simpatije prema siromašnom staležu. Još kao dijete molio je Kamjab-kalfu, siromašna čovjeka koji se brinuo o njemu, da ga, krijući od oca Halil-paše, dovodi u školu koju pohađaju siromašni đaci. Ifet je oduševljen tim novim društvom gdje se osjeća slobodnim, gdje se svi ponašaju neusiljeno, prirodno. Upravo takvi, siromašni ali prisni, i njegovi su najbolji drugovi. O siromaštvu njegova najboljeg druga iz prvih školskih dana, Omera, govori sam Omer:

»Büyük anne kötürüm. Anne evlerde çamaşır yıkamağı gidiyor... Bazi gece karanlıkta kalıyoruz. Bazi gece yiyecek ekmek bulamıyoruz...³⁸

dok Ifet primjećuje:

»Bir zamanlar annesinin hirkasını giydiği için Ömerle eğlendiğimi düşündükçe kendi kendimden utamyordum.«³⁹

Ispočetka nejasne simpatije kasnije će se pretvoriti u zrelo političko opredjeljenje. No u to vrijeme će Ifet materijalno propasti pa će uistinu i sam pripadati tom društvenom sloju. Ifet ne suosjeća samo sa siromašnim. Kad mu otac, režimski čovjek, nakon proglašenja Ustava pada u nemilost i biva prognan na Midilenu, Ifet mu se dobrovoljno pridružuje, jer je uvijek suosjećao sa prognanim, iako se prije nije mnogo s njim slagao, naročito u socijalnim pogledima na svijet.

³⁷ Isto, str. 10.

³⁸ »Baka mi je nepokretna. Majka ide po kućama prati rublje... Ponekad noću ostajemo u mraku... Ponekad opet nemamo šta večerati.« *Damga*. Istanbul, 1957, str. 12.

³⁹ »Kad sam razmišljao o tome da se družim s Omerom, stidio sam se sâm sebe zbog toga što je oblačio kaput svoje majke.« Na istom mjestu.

Mnoge ličnosti ovog romana pripadaju srednjeimućnoj građanskoj sredini. I Ifetov privatni profesor pripada ovom sloju. To je ispravan, postojan i dobar čovjek. U svojoj kući u Sari Güzeli živio je sebi svojstvenim skromnim životom. Taj profesor ga je uputio u »hidadiju« gdje se više volio družiti s djecom iz siromašnih porodica nego s onom kojima je po društvenom rangu roditelja pripadao, a koja su se između sebe nazivala »beyefendi«.

Simpatije pisca prema ovom staležu iskazuju se u još jednoj ličnosti. Ifetov do kraja odani drug Dželal, u svemu odmjerena i pozitivna ličnost, inače osvjedočen revolucionar, ima vidnu ulogu u formiranju Ifetove političke opredijeljenosti. Sva njegova preokupacija, zahvaljujući Dželalu, postala je čitanje knjiga koje se odnose na prevrat i socijalizam.⁴⁰

Ifetovo porijeklo ipak u nečemu ima utjecaja na njegov karakter. Njegova revolucionarnost ne ide do kraja kao Dželalova. Gledajući na stanje za koje je kriv dvor i birokratska administracija Dželal smatra da se može samo oružanom revolucijom izmijeniti:

»Arkadaşımla aramızda bir farkı vardı. O, bu işlerin kanla, ateşle düzeltmesini beklerdi. Ben, nikbin hayalperestliğimle her iki taraftan müsamaha ve fedakârlık ümidederim«,⁴¹ razmišljao je Ifet.

Pa ipak Ifet se do te mjere izmijenio da se produbljuje jaz između njega i njegove porodice. Postao je zreliji, ozbiljniji, ali nestaje nekadašnje životne radosti. I sam to primjećuje:

»... Çok değişiyordum. Tabiatimdeki neşe sönmüştü. Yedi sekiz sene evvelki gürbüz, şen yaramaz Ifet, süzgün sarışın yüzüle dungun, mahzun bir genç olmuştum.«⁴²

Ifeta je pisac stvorio da bi prikazao sasvim suprotan lik intelektualca od Šerefa iz romana *Gizli El*. Dok je Šeref otpočeo kao siromašan i skroman mladić da bi kasnije, kada mu se ukazala prilika, preskakao ljestvice društvenih slojeva, često ne birajući sredstva, Ifet je zbog svog poštenja i svojih ideala išao u suprotnom smjeru. Od bogatog pašina sina, svojom nesnalažljivošću dogurao je do zatvorenika. I, ako su Šerefu sreća i snalažljivost išli na ruku prilikom njegova uspona, Ifet se po izlasku iz zatvora, ne uspijeva izdići na površinu služeći se poštenim radom. I još jedna uporedba

⁴⁰ *Damga*, str. 18.

⁴¹ »Postojala je neka razlika između mene i mog druga. On je očekivao da će se sve stvari urediti krvlju, vatrom. Ja sam sa svojom optimističkom uobraziljom imao nadu u ovo dvoje: toleranciju i poštovanje.« Na istom mjestu.

⁴² »Mnogo sam se promijenio. Moje urođeno veselje se ugasilo. Onaj snažni, veseli, nestašni Ifet od prije sedam-osam godina postao je umoran, tužan mladić malaksala, žuta lica.« Isto, str. 26—27.

sa Šerefom pokazuje Rešat Nurijev smisao za iznalaženje suprotnosti u likovima i njihovim sudbinama. Šeref nema jaku volju: dok luta između žene Senihe i ljubavnice Nezihe, mada nazire spas u Senihi, nema snage da joj se vrati. Prepušta se stihiji i slučajno biva spasen. I dok Šerefa, kad je zapao u klopku koju su mu postavili špekulanti, na kraju spasava žena koje nije ni dostojan, Ifeta napušta njegova ljubavnica Vedia za koju se žrtvovao i zbog koje je dobio sudbonosni žig.

Prateći Feridu na njenim službovanjima po Anadoliji pisac je dao još nekoliko srednjestaleških sredina u Bursi, Çanakkaleu, Izmiru, Kuşadasi, koje je upravo vrlo dobro poznao iz svog službovanja. Sve ove sredine imaju iste karakteristike kao i u *Gizli El* i *Damgi*, ali je likom Feride, mlade intelektualke, dao još jednu mogućnost ponašanja intelektualca iz ovog staleža. I Ferida pripada ovom staležu. Mati joj je, istina, iz bogate istanbulske porodice, ali udata za oficira nije uživala blagodati tog povlaštenog društva. Ferida je od početka skromna, više siromašna nego bogata. Radila je za tako skromnu plaću da se gotovo nije mogla ni prehraniti.⁴³

Pisac je podrobno rasvijetlio njen položaj intelektualke u društvu, samostalne i bez ičije zaštite, i to je, čini se, pored ljubavnog motiva »istočnih Romea i Julije«, osnovna tendencija pisca u ovom romanu. Možda je često bio pristran jer je dijelio sličnu prosvjetarsku sudbinu pa je gdjekad iz subjektivnih razloga gubio tle realnosti, ali se opet vraćao i stavljao učiteljicu Feridu u brojna iskušenja i mnogostrane teškoće. Feridine teškoće nisu bile samo materijalne prirode. One su u tom pogledu bile najmanje. Mnogo više su joj zagorčavale život spletke, ogovaranja, podmetanja za koja Ferida ne može da nađe odgovora nego se uvijek, naizgled kao poražena, povlači s bojišta ne želeći da trpi niti sramotu niti samilost, ali uvijek ponovo skupi snage da započne borbu s novim iskušenjima. Po tome je ona izuzetan ženski lik u turskoj književnosti i tako je, kako kaže Y. K. Karaosmanoğlu, »turska djevojka dobila svoj istinski uzor u liku Feride u romanu *Çalkuşu*«. ⁴⁴

Rešat Nuri s prizvukom ironije opisuje scenu kada učiteljica Hurija moli Feridu da joj ustupi mjesto u školi.⁴⁵

Kao što je napustila školu u Bursi, tako je morala zbog ogovaranja otići iz Çanakkalea zbog udvarača koji joj nisu dali mira. U Izmiru je radila kao guvernanta kćeri jednog bega čime nije mogla biti zadovoljna iz jednostavnog razloga što je takav posao sputavao njenu riješenost da pomogne društvu, a ne isključivo pojedincu.

Možda je ipak najuvjerljiviji primjer malograđanštine u sitnoburžoaskoj sredini slikanje Feridina službovanja u Bursi i na Ptičijem otoku. Osjećajući moralnu dužnost Ferida pomaže vojnom

⁴³ *Grmuša*, str. 187.

⁴⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu:

Edebiyatımızın Büyük Kaybı. Ter-cüman, 14. XII 1956.

⁴⁵ *Grmuša*, str. 122—123.

liječniku Hajrulah begu u njegovanju ranjenika. Kasnije, kada se i sama razboljela, doktor je redovno obilazi pa je na kraju vodi na svoje imanje na oporavak, zbog čega se brzo šire vijesti da je postala njegova ljubavnica. U ovakvom stanju, kada su svi u nju upirali prstom, nije mogla ostati u ovom mjestu, ponovo je morala ostaviti službu i seliti. Jedino preostalo »časno« rješenje Hajrulah beg predlaže Feridi:

»Onda da se latimo posljednjeg izlaza... zadržat ću te u svojoj kući kao svoju ženu... Tako ću te moći braniti... Spremi se, Ferida... U idući četvrtak ćemo se vjenčati...⁴⁶

Da bi izveo zaplet na najbolji način za Feridu kao i da bi pokazao da ima još čestitih ljudi poput Hajrulah-bega, Rešat Nuri čini ovaj brak formalnošću, kako bi se Ferida kasnije mogla udati za Kamurana, svog nekadašnjeg zaručnika. Tu dolazi do izražaja ona piščeva osobina sentimentalnosti koju neki, pišući o Güntekinu, predimenziraju. Rešat Nuri nesumnjivo posjeduje ovu osobinu, ali uglavnom je koristi kad vrši rasplet nekih ljubavnih drama, i to ne uvijek (Ifet je u svojim ljubavima bio krajnje nesretan). Socijalne sentimentalnosti, možemo tvrditi, kod Rešat Nurija nema. On tu ne želi uljepšavati stvari, to i ne čini. Uostalom, vrlo je teško bilo ne vidjeti sve te ogromne socijalne probleme, naročito siromaštvo kada je u Turskoj pred kraj 1918. godine srednja radnička dnevnicu bila 15 groša, tj. bila je jednaka približno 250 gr hljeba.⁴⁷

U svakom od ovih romana predstavljena je čitava galerija likova iz sitnoburžoaske sredine, ali pisac ih je nedovoljno predstavio da bismo vidjeli njihov život u cijelosti, posebno sa socijalnog aspekta. Gotovo uvijek veoma izraženom glavnom junaku suprotstavljena je čitava jedna sredina koja se daje u dosta negativnim crtama, i takva odražava inertnost širokih slojeva i sporo mijenjanje njihovih višestoljetnih tradicija. Čitava »masa« (reklo bi se društvo) osuđuje Ifeta zbog njegova žiga, a niko ne želi da pronikne u pravi razlog njegova žigosanja. Čitava jedna anonimna gomila ogovara Feridu u Čanakkaleu, kasnije i na Kušadasi, za »grijehe« koji i ne postoje. Njoj nigdje nije suprotstavljena samo jedna osoba; svugdje je protiv nje čitav kolektiv pa i čitav grad (u školi u Bursi svi su uz njenu konkurentkinju Huriju).

Šerefovi kompanjoni u špekulacijama ne navode se pojedinačno. Oni zajedno rade na uklanjanju Šerefa kao njihove konkurencije. To je Güntekin posebno potcrtao gledajući u toj učmaloj masi, koju je teško pokrenuti u teškim socijalnim prilikama i s lošim obrazovnim sistemom, veliku prepreku za hod naprijed.

⁴⁶ Isto, str. 331.

⁴⁷ *Savremenaja Turcija*. Izdateljstvo AN SSSR, Moskva, 1958.

VISOKO DRUŠTVO

Mada Rešat Nuri ne potječe iz siromašne porodice on u svojim romanima ne pokazuje gotovo nikakve sklonosti prema visokom društvu. Gotovo sve poroke, intrige, pohlepu za bogaćenjem, imitiranje evropskog života, pogrešna shvatanja situacije i trenutka locira u ovu sredinu. I dok vidimo da pisac, mada ne nalazi adekvatna rješenja ni za težak život seljaka, ni položaj siromašnog ili srednjeimućnog građanina, ipak sa njima saučestvuje i ima među njima brojne simpatije, dotle za poroke bogataša, sasvim opravdano, ne nalazi izgovora.

Ovo svoje mišljenje možemo potkrijepiti brojnim citatima iz njegovih djela. Na primjer, kada Güntekin u početku predstavlja Šerefa dok ulazi u biro za zapošljavanje, osjećamo da i pisac dršće zajedno sa Šerefom očekujući ishod. Kasnije kad se Šeref obogaćuje, mijenja svoje karakterne osobine, pa mu i Rešat Nuri nalazi mnoge mane. Prije svega bogati gotovo od reda imaju anacionalne ideje. Oni kao da ne potječu iz te sredine. I Šeref tako ubrzo postaje nezasitan snob koji želi da ide u Evropu jer mu je najednom Istanbul postao tijesan. Evo kakve planove iznosi Senihi nakon njihova dolaska u Istanbul:

»Şişli'de saray gibi bir konağımız olacaktı. Ancak İstanbul'a bağlanıp kalmakta mâna yoktu, senenin büyük kısmını Avrupa'da geçirecektik. Uç beş sene sonra çocuklarımız tahsil yaşına geleceklerdi. Bunun için İsviçre, yahut Fransa'da hâlimiz göre bir mesken edinmek fena olmayacaktı. Sonra, İtalya'da, İspanya'da, Amerika'da uzun seyahatler, hatta devriâlemler.«⁴⁸

Ovakve likove susrećemo i kod drugih turskih pisaca, npr. kod Karaosmanoglua u romanu Kiralık Konak (Kuća za izdavanje) pojavljuje se gotovo identičan lik u Servet-beju, jednoj od važnijih ličnosti toga romana, inače oličenju slijepog oponašanja vanjskih obilježja evropske kulture.

Ovaj motiv odnarođavanja bogatih, toliko drag piscima nacionalne književnosti i dosta eksploatisan, primjetan je i u drugim Güntekinovim romanima. Kao obrazloženje ovakvom ponašanju ličnosti iz visokih krugova treba uzeti između ostalog i njihovo školovanje na Zapadu ili u stranim školama u Turskoj.

Kamuran, Feridin zaručnik iz Grmuše, kao begovsko dijete treba po nagovoru svog strica da postane službenik poslanstva u

⁴⁸ »Imaćemo na Şişliju vilu poput dvorca. Nema nikakvog smisla vezati se samo za Istanbul i ostati u njemu; veći dio godine provodićemo u Evropi. Za nekoliko godina djeca će nam priispjeti za školova-

nje. Zato ne bi bilo loše da se nastanimo u Švicarskoj ili Francuskoj što odgovara našem položaju. Poslije dolaze duga putovanja po Italiji, Španiji, Americi pa i putovanja oko svijeta.« *Gizli El*, str. 13.

Madridu. Stric pri tome ne razmišlja o tome kakve bi sve posljedice mogao ostaviti na Kamurana boravak u Evropi, za njega je najvažnije što će biti »činovnik poslanstva«. ⁴⁹

Kamuran, istina, nije zaslužan za odlazak u Evropu niti je on sam imao takvu želju kao Šeref. On je tipično bogataško dijete koje nema nikakvih ambicija niti vlastite inicijative pa i u Evropu odlazi po nagovoru ujaka. Time se mnogo razlikuje od skorojevića Šerefa.

U otkrivanju Güntekinova gledanja na ovaj problem pomažu nam i neke sporedne ličnosti njegovih romana, posebno u romanu Grmuša. Tu se pisac na nekoliko mjesta dok je opisivao Feridin boravak u Istanbulu zadržao u kući Feridine bogate tetke, koja ima vilu na Bosforu, ima poslugu, vlastitu krojačicu, kućnog liječnika. Njeni rođaci i rođake su u Evropi u diplomatskim službama. U toj kući se, dakle, živi potpuno na visokoj nozi i »à la franga«. Feridina tetka ne uviđa izuzetnost Feridine pojave i njenog karaktera. Želi da je vjenča za svog sina više iz nekog sažaljenja nego iz stvarne ljubavi prema njoj. Ferida to saznaje dosta kasno, ali tada pravilno ocjenjuje svoj položaj.

»... Na onim velikim bogatim mjestima, gdje sam dosad bila, smatrali su me za nekakva gosta koji je tu našao utočište. Dobro koje mi učiniše najzad su mi predbacili kao kakvu milostinju.« ⁵⁰

Rešat Nuri je zaista imao odličan smisao za zapažanje tragi-komičnih situacija, posebno ako su se dešavale u prosvjeti. Ovom društvenom sloju pripada i inspektor u Bursi koga pisac duhovito opisuje kako »nosi monokl, govori francuski i želi da uvede evropske metode u turske škole«.

On ukida seosku školu u selu Zejniler stoga što ne odgovara modernim uslovima. Istina, škola je i po zapažanjima učiteljice Feride u jadnom stanju, ali je prijeko potrebna ovom selu. Načelnik prosvjete ipak ne misli tako. On hoće »ili sve ili ništa«. Pored toga, ne prima učitelje bez posjetnice u vrijeme kad je učiteljski poziv bio tako težak i nezahvalan i kada su učitelji jedva sastavljali kraj s krajem. Evo njegovog mišljenja o tome pitanju:

»Gospodine, kakva je ovo zemlja? Ovi ljudi mogu trošiti na svašta, a nisu u stanju štampati sebi posjetnice. Stotinu ti ljudi dođe i najavljuje se preko podvornika. Podvornik ne može pravo zapamtiti imena da bi mogao kazati ko je došao. Ja sam, što se tiče uprave, pristalica principa Petra Velikog.« ⁵¹

U isto vrijeme u prosvjetnim prilikama vlada takav nered da na isto mjesto budu imenovane dvije učiteljice, a za to je najvećim dijelom kriv baš inspektor koji ima moderne poglede na prosvjetu.

⁴⁹ Grmuša, str. 63.

⁵⁰ Isto, str. 48.

⁵¹ Isto, str. 139.

Taj isti načelnik je utjecao na Feridu da napusti radno mjesto u školi u Bursi u korist učiteljice Hurije i da ide u selo Zejniler.

U ovačkoj sredini iznimke su bogataši kao Seniha iz romana Gizli El »koja najviše želi ugodan porodični život na imanju u Gemliku« i time razočarava muža; doktor Hajrulah-beg u Grmuši, vojni liječnik, te Ifet u Damgi. Mada u sjenci glavnih ličnosti, o njima saznajemo interesantne podatke iz usta tih junaka kojima su ispunjavali život. Za Hajrulah-bega pisac je našao sve najljepše osobine čini se iz toga razloga što je on, kao i Nuri-bey, Rešat Nurijev otac, požrtvovni vojni liječnik koji ne štedi sebe u interesu onih kojima je potreban. Čini se da ga je pisac stvorio kao drugog oca Feridi, a pomalo je u njemu gledao i svoga vlastitog oca.

Seniha je iz bogate porodice i plemenita roda. To je tiha žena, ali je jake volje koja zna kako da ostvari svoje ciljeve. Ne teži raskošnom životu i bučnom društvu mada je njima okružena od djetinjstva. Koliko izbjegava raskalašeno društvo vidi se iz riječi Šerefa nakon jednog povratka njena oca Aziz-paše iz Burse gdje je čitavu noć pijančio i kockao se:

»Seniha için Bursa Monte Karlo gibi bir yerdi.«⁵²

Školovana je u stranoj školi, u istoj u kojoj je i Ferida, ali ne pokazuje zaslijepljenost zapadnom kulturom. U svom životu ne doživljava nikakvu ličnu afirmaciju već se sva podređuje mužu i sve svoje sposobnosti koristi da bi njega vezala za sebe. Šeref primjećuje »da je ona nježne i prefinjene ljepote, stidljiva i skromna kao učenica i da nije ironična kao većina mladih djevojaka koje su se školovale na Zapadu«.

Seniha je svakako izuzetna pojava u tom društvu kao što su to i Ferida, Ifet i Hajrulah-beg. Da bi se shvatila njena izuzetna pojava, treba imati u vidu uvjete u kojima je odrasla. Taj okvir sačinjavaju vila na posjedu u Gemliku u kojoj se okuplja bogato carigradsko društvo, gdje mladi svijet dolazi u lov, na jahanje, ples i kartanje. Seniha od početka nije voljela ove zabave, ignorirala je bogataše bahatog ponašanja i time je izazivala Šerefovo iznenađenje. I Seniha i Ifet, pozitivne ličnosti iz ove društvene kategorije su, svako na svoj način, tragične ličnosti.

Na posjedu boravi i Senihina rodica Nevnihal koja je dobar dio svog života provela u Evropi, a sada kod bogatih rođaka provodi ugodne dane u zabavi i dokolici. Mada njen opis daje u kratkim crtama, tu je ipak dovoljno pojedinosti da bismo vidjeli kakvim parazitskim i nekorisnim životom žive određeni bogataši koji svoj naslijeđeni imetak troše zabavljajući se po Evropi i visokim carigradskim krugovima. Ovaj lik Rešat Nuri je tek uvrstio u drugo izdanje ovoga romana koje se znatno razlikuje od prvog.⁵³

⁵² »Za Senihu je Brusa bila neko mjesto poput Monte Karla.« *Gizli El*, str. 88.

To je, u stvari, dalja Aziz-pašina rodica, žena koja se sasvim slobodno nosila, pila i pušila, žena sasvim slobodnog ponašanja koja se naturala svakom lijepom mladiću s kojim je dolazila u vezu i svim ovim je odudarala od sredine koja ju je okružavala. I Šeref je jedan od njenih miljenika. Međutim, on se trudi da se izbavi od nje. Na jednoj uobičajenoj pijanci, nakon što je došao sebi, Šeref razmišlja o njoj i ovom društvu koje ga okružuje, a kome on tada još ne pripada:

»Bu hanımefendi, büyükler dedigimiz sınıfın süprüntülerinden biriydi. Etrafindakiler ne mal olduğunu belki biliyorlardı. Fakat, parası, mevki, cemiyetteki alâkaları mesela baba, koca veya damadı için hoş görülüyordu. Görülebilirdi de... Fakat, bu, niçin bana tasadüf etmişti? Daha doğrusu benim ne işim vardı bu insanlar arasında?«⁵⁴

Možemo prihvatiti mišljenje S. Uçok da je to jedan ne rije-dak ženski tip u društvu toga vremena.⁵⁵

Sličan je opis života u vili Halis-paše, Ifetova oca, u Damgi. To je konak u kome se okuplja mnogo otmjenog svijeta. Pun je poslužitelja, pomoćnika, zastupnika. Halis-paša, kao i svi bogataši tog vremena, daje djeci kod kuće posebno obrazovanje. Djeci dolazi stari privatni profesor Mahmut-efendija, a časove francuskog jezika drži im specijalni kućni liječnik. Halis-paša koji je rijetko dolazio kući otkako mu je žena umrla i to malo vremena kod kuće provodio je čitajući »velike, ukoričene arapske i perzijske knjige«. Sasvim prirodno, nije mogao imati nikakva utjecaja na Ifeta pa je sigurno i to jedan od razloga da se Ifet nije ponašao kao bogataško dijete. Ifet ga je vidio »izuzetnim, krupnim čovjekom koji je više ulijevao straha nego ljubavi i kome nije nikad smio pogledati u lice«. Ocu je sličan Ifetov brat, teško i lijeno dijete, iznad svega opterećeno kompleksom više vrijednosti. Nasljeđujući osobine svog oca ponaša se slično njemu. Ne odobrava Ifetu da se druži sa siromašnom djecom pa mu prijeti:

»Böyle âdi çocuklarla oynamak sana yakışır mı? Senden utamıyorum... Paşa babama mektup yazacağım.«⁵⁶

Ni najviši društveni krugovi nisu imuni od manira malograđanštine. Sa čifluka Aziz-paše u Gemliku posluga brzo prenosi vi-

⁵³ Semiha Uçok: *Reşat Nuri'nin Romanlarında Kadın Tipleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi — Türkoloji bölümü, tez. No2545, str. 3.

⁵⁴ »Ova gospođa je bila otpadak one klase koju nazivamo velikanima. Oni koji su je okruživali znali su možda ko je ona. Ali pričinja, šta im se prijetna zbog novca, položaja,

veza u društvu, oca, muža, ili zeta. Mogla je da se pričinja, ali zašto je baš na mene naišla? Ili tačnije, šta ja radim među ovim ljudima?« *Gizli El*, str. 75.

⁵⁵ Semiha Uçok, op. cit., str. 10.

⁵⁶ »Zar tebi odgovara da se igraš sa ovakvom običnom djecom. Stidim se tebe... Gospodinu ocu ću napisati pismo.« *Damga*, str. 15.

jesti pa se u tom gradiću začas čuju svi opskurni detalji sa zabave, lova, izleta. Kad je Aziz-pašina posluga našla kod Šerefa Senihinu sliku, Aziz-paša sve poduzima da ih vjenča »da se spase porodična čast«.

RATNA TEMATIKA

Mada su prvi Güntekinovi romani vezani za period važnih ratova za Tursku, pisac, reklo bi se, ne pridaje veći značaj ratnoj tematici. To je donekle začuđujuće jer je ratna tematika dosta omiljena kod pisaca nacionalne književnosti i veoma je eksploatirana. Razlog treba tražiti u tome što Turska nije izlazila kao pobjednik iz ovih ratova. I ukoliko Rešat Nuri tu i tamo spominje rat to je samo zato da se vidi kako se neki njegovi junaci ponašaju u ratnim prilikama, ali ne razmišlja o ratu kao uzročniku prekretnice društvenog poretka i mijenjanju moralnih i socijalnih struktura. Doduše, kao okvir za bogaćenje Šerefa u romanu Gizli El poslužiće mu I svjetski rat i ovaj njegov junak će postati ratni zelenoš, ali izvan tih ratnih špekulacija malo je rečeno o ratu.

U prvoj, rukopisnoj verziji romana, koja nije mogla ugledati svjetlo dana zbog cenzure, u špekulacije su bili umiješani i ministri, a glavni predmet špekulacije bila su drva. Poslije izmjene »ministar je postao generalni direktor, drva su postala hašiš, a Bebek i Nišantaš, istanbulski kvartovi gdje su stanovali ministri, postali su Bejolu i Čapa«.

Pred sam početak rata Šeref s iznenađenjem primjećuje da se nešto zbiva, ali ne shvata šta se to priprema, dok Aziz-paša »kome se inače ne sviđaju politički zločini« shvata stvari nešto drukčije, ne želeći da zaboravi da je Bosna i Hercegovina nekada bila turska provincija, pa se čak i veseli Principovu atentatu na Ferdinanda iz osвете što je Austrija pripojila sebi Bosnu i Hercegovinu:

»Oh olsun... Nasıl alırsınız Bosna Hersek'i... Ben, siyasi cinayetlerinden hoşlanmam amma, bu, pek hoşuma gitti. Saray-Bosna'da Princiip diye bir serseri oğlan Avusturya vellahti François Ferdinand'ı öldürmüş.«⁵⁷

Iz neupućenosti i neznanja narod nema predstave o opasnosti koja prijete Turskoj. Mnogi se, poput Aziz-paše, zanose starom turskom slavom pa vjeruju u obnavljanje nekadašnje moći turske armije smatrajući da će mladoturski general Enver tek sada moći da se pokaže Evropi u pravom svjetlu:

⁵⁷ »E, neka... Kako ste uzeli Bosnu i Hercegovinu... Ne sviđaju mi se politički zločini, ali ovaj mi veoma prija. U Sarajevu je neki

mladić avanturista, po imenu Princip, ubio austrijskog prijestolonasljednika Franca Ferdinanda.« *Gizli El*, str. 96.

»Bunlara karşı biz de boş oturacak değiliz ya... Tabii bunlara karşı Enver de bir nümeyiş yapacak.«⁵⁸

Ovo dokazuje da je u to vrijeme u Turskoj bilo još onih koji su vjerovali u moć proslavljene turske vojske, nemajući jasnu predstavu o evropskim silama koje su prijetile da unište tursko carstvo. Turska će iz I svjetskog rata izaći rascjepkana između velikih evropskih sila, pa će tek korjenitom revolucijom uspjeti da konsolidira svoje redove i istjera neprijatelja iz današnjih granica Republike Turske.

Şeref, zbog tobožnjih nesposobnosti, ne odlazi u vojsku. Premješten je u Bursu. Primjećuje da rat nije donio naglo neke promjene. Istina, »ulice u Bursi postepeno zamiru, a u trgovačkom dijelu grada dućani se baš mnogo ne otvaraju, a drugi mnogo prije podnevne molitve spuštaju čepenke«.

Na jednom kratkotrajnom izletu u Gemliku, Şeref saznaje da po selima vlada glad i bijeda, gora nego ranije. To ga ne sprečava da uživa u izobilju na posjedu gdje dopiru do njega vijesti sa bojišta. Dolazi na ideju da iskoristi rat kao posao pa je brzo, za pet sedmica, zaradio 2.000 lira. Brzo i lako nalazi opravdanje za sebe pred svojom savješću jer, ionako, »sve ljude koji zauzimaju visok položaj, koji su bogati ili su uspjeli u poslovima, narod naziva grabljivcima. A to je, po svoj prilici, od zavisti«.

Kako smo ranije istakli, Şerefovo bogaćenje špekulacijama omogućeno je nestalnim ratnim prilikama, što je osnovni motiv ovog romana. Rat, i sve ono što ga prati bio je veoma privlačan motiv, toliko jak da se dešavalo da ljudi poput Şerefa mijenjaju svoj karakter.

Društvene prilike su, dakle, po Güntekinu, toliko jak motiv za mijenjanje ličnosti da Şeref, čovjek koji se skoro pitao odakle je on zalutao među nastrano bogataško društvo, sam želi da nadmaši sve te bogataše. Ovim nam je Güntekin predočio kako bogataši doživljavaju rat. Siromašni su osuđeni da pate, da gladuju, da stradaju na bojištu. Uostalom, kako primjećuje Şeref, njima nije mnogo bolje ni u mirnom stanju. Şeref se vratio iz Burse u Gemlik na nekoliko dana odmora dok iz okolnih sela stižu vijesti o teškom stanju naroda:

»Ahadinin aç olduğunu söylüyorlardı. Buna doğru değil denemezdi. Fakat, fakir mahallelerde, fakir köylerde halkın aç olmadığı ne zaman görülmüştü?«⁵⁹

⁵⁸ »Neçemo ni mi ostati ravno-dušni prema njima. Naravno, Enver će pred njima izvesti pompu...« *Gizli El*, str. 97.

⁵⁹ »Govorilo se da je narod gla-

dan. Nije se moglo reći da to nije tačno. Ali, kad se desilo da narod u siromašnim krajevima, u siromašnim selima nije bio gladan?« *Gizli El*, str. 103.

Pored opisa rata i ratnih prilika u G. E. Rešat Nuri još vrlo kratko spominje rat u Grmuši kada Ferida dolazi na Ptičji otok. Tu je spomenuta vojna na Čanakkaleu koja je trajala od februara 1915. godine do januara 1916, a u kojoj je Turska kao saveznik Njemačke i Austrije ratovala protiv Engleske. Tu veliku pobjedu Turske, nakon velikih ljudskih gubitaka koje je imala u borbi turska vojska, Rešat Nuri spominje samo utoliko što se ranjenici s fronta liječe u mjesnoj gdje služi Ferida.

POLOŽAJ ŽENE U DRUŠTVU

Ova tematika bila je do nacionalne književnosti vrlo malo eksploatirana kod turskih književnika, ali od Ustava, a naročito nakon 1923, položaj žene u društvu postala je vrlo privlačna tema. Psihologiju žene je posebno razradila Halide Edip Adivar, ali joj je veliku pažnju posvetio i Güntekin.⁶⁰ Ženske tipove u romanima R. N. Güntekina posebno je, u svojoj tezi proučavala S. Uçok analizirajući sve značajne ženske likove njegovih 15 romana.

Kemal Karpat⁶¹ kaže da, i pored onoga što je već učinjeno za afirmaciju žene, ona još i danas ne zauzima ono mjesto koje joj pripada u turskoj književnosti mada u društvu ima sve slobode koje u potpunosti koristi. Pa i kad je glavna junakinja nekog romana, njena se uloga svodi na romantičku funkciju. Mnogo češće je objekat nego subjekat radnje.

Položaj žene sve do kraja XIX stoljeća bio je nepovoljan ne samo u Turskoj nego i u Evropi pa i svijetu. Ne može se, štaviše, govoriti o tome da je položaj turske žene nepovoljniji nego u drugim zemljama. Na Istoku je žena imala poseban tretman. Ona je imala sva prava, ali po pravilu u javnim poslovima nije učestvovala. O položaju žene tokom proteklih stoljeća govore brojni sačuvani historijski izvori, a da taj položaj nije nikako bio ružičast zbog toga što je žena u svakom položaju zavisila od muškarca, svjedoči i jedan odlomak iz vakufname Mustafa-paše iz Skoplja.⁶²

Koncem XIX i početkom XX stoljeća dolazi do postepenog oslobađanja žene. Žena se pojavljuje na ulici otkrivena lica, zaposljava se u javnim službama. Emancipacija ide prilično sporo, ali vrlo temeljito i u širinu, tako da uskoro ima žena na istaknutim

⁶⁰ *Savremenaja Turcija*, Izdateljstvo AN SSSR, Moskva, 1958, str. 230—231.

⁶¹ Kemal Karpat, *Edebiyatimizda Sosyal Konular*. II izdanje. Istanbul, 1971, str. 21.

⁶² Mustafa paša kao bogat čovjek koji ostavlja brojne zadužbine širom Balkana ostavlja svojim dvjema ženama za izdržavanje po tri

akće dnevno i po dvadeset skopskih »kila« brašna godišnje, dok kćerima ostavlja po 10 akći dnevno, a nekim zanatlijama, kao pekaru, na primjer, četiri akće dnevno. Vakufnama Mustafa paše iz Skoplja 920/1514. Prepis Topkapı Saray Arşivi, No E. 7024. Fotokopije posjeduje Orijentalni institut u Sarajevu.

mjestima svih državnih službi. Razumljivo je, ovaj proces oslobađanja žene intenziviran je dolaskom republikanskog sistema »koji je donio Turkinjama i sva moguća prava, ne samo obična građanska nego i socijalna, politička, kako aktivna tako i pasivna. Nema tog zvanja i zanimanja u Turskoj koje ne bi bilo pristupačno ženama...«⁶³

Doprinos žena u prosvjeti se posebno cijeni jer su se mogle osnivati specijalne ženske škole gdje su nastavu držale žene — učitelji i profesori. Prije toga nije ni moglo biti sistematskijeg školovanja ženske djece zbog sistema škola u kojima su predavali nastavnici muškarci. Prva ženska srednja škola osnovana u Turskoj je »Sultanahmet Kız Lisei« u Istanbulu, otvoren 1863. g. Za kratko vrijeme broj srednjih škola je porastao tako da je u samom Istanbulu 1871. g. bilo 8 takvih škola sa 207 učenica. Da bi se ove škole omasovile, potrebno je bilo osnovati i žensku učiteljsku školu što je i učinjeno 1870. g. Broj učenica je ubrzo porastao. 1898. u ženskim srednjim školama u Istanbulu bile su upisane 2.004 učenice.⁶⁴

U isto vrijeme prve generacije učiteljica školovane su i u evropskim školama u Istanbulu i Izmiru, a to su bile uglavnom škole časniih sestara. Veliki broj tako školovanih intelektualki kasnije nije bio privržen svome narodu nego je u velikoj mjeri nastojao imitirati ponašanje Evrope potcjenjujući time svoju vlastitu kulturnu tradiciju i stvarajući na taj način jaz između sebe i sredine u kojoj žive. Ipak, razmatrajući prosvjetne prilike ne može se umanjiti ogroman značaj stranih škola, posebno ženskih, ako znamo da je bio u isto vrijeme mali broj učiteljica koje su završavale tursku učiteljsku školu. Od 1873. kada je maturirala prva generacija učiteljica u Darülmüallimatu do 1895. ukupno su ovu školu završile 302 učiteljice.⁶⁵ Nije potrebno ni isticati koliko je to nedovoljno za društvo u razvoju.

U Güntekinovim romanima u prvom planu su muški tipovi, mada ima nekoliko veoma izraženih i omiljenih ženskih likova kao Ferida u *Çalikuşu*, Seniha u *Gizli El*, Zehra u romanu *Acimak* i dr.⁶⁶ Većinom su intelektualke. Uporedimo li njihov položaj sa položajem muškaraca jasno je da on nije isti, ne zbog zakonskih prava koja žena ne bi imala, nego zbog uvriježenih tradicija koje su ih sputavale da se u potpunosti izjednače s muškarcima. Žena je, i pored svih prava, predodređena da spasava porodicu od rasipanja, da čuva kuću vežući muža i djecu uz sebe.⁶⁷

⁶³ E. Bulbulović: *Turci i razvitak turske države s kratkim uvodom u povijest islama*. Sarajevo, 1939, str. 144.

⁶⁴ Sadik Albayrak: »Osmanlı İmparatorlugunda Kız Mekteplerinin Küşadi.« *Diyamet Dergisi*, XI, br. 4 (temmuz-ağustos), Ankara, 1972, str. 236—243.

⁶⁵ Isto, str. 242.

⁶⁶ Seniha Uçok, op. cit., str. 1.

⁶⁷ I naš književnik A. Hifzi Bjelevac, dok je boravio u Turskoj početkom ovoga stoljeća, zapazio je »nejednakost žene, napose muslimanke, stisnute u zakone koji nisu bili zakoni, tražio razloge toj nejednakosti i vjerskoj stezi.« Alija Isaković: *Biserje*, izbor iz muslimanske književnosti. Stvarnost, Zagreb, 1972, str. 337—338.

Podimo od Senihe. Ona je školovana, bogata, plemićkog porijekla i po tome bi mogla voditi raskošan i ugodan život. No ona, shodno tradiciji turske žene, čuva porodično ognjište, podređuje svoj život muževom u interesu očuvanja porodice. Ona je u takvom položaju da je mogla sebi stvoriti karijeru, ali to sama nije željela.

O Feridi je dosta rečeno kao o glavnoj junakinji romana Grmuša. Ferida je idealiziran predstavnik turske intelektualke koja ispašta svoju samostalnost, smjelost i nastojanje da što više utječe na svoju okolinu. Na istom mjestu muškarac ne bi imao ni upola tih silnih problema s kojima se ona susreće sama, bez ičije podrške, bez jačeg materijalnog oslonca. Uz sve to, kao lijepa djevojka, meta je pažnje muškarca što joj donosi naročite glavobolje. Jednom riječu Ferida je oličenje žene koja teži emancipaciji.

Doduše, S. Uçok⁶⁸ s rezervom prilazi hvaljenju Feridina požrtvovanja, primjećujući da Ferida sasvim slučajno postaje učiteljica jer kao učenica nikad nije maštala o svom zaposlenju u Anadoliji. Kad tri dana pred udaju saznaje za nevjeru svog zaručnika, na brzinu donosi odluku da napusti tetkinu vilu, pakuje svoje najnužnije stvari, a posljednja stvar koju je uzela bila je školska diploma. S. Uçok predbacuje svima koji su se bavili romanom da su previdjeli ovu činjenicu iz velike ljubavi prema Feridi. Ovo svoje mišljenje potkrepljuje citatom iz romana kada se Feridina školska drugarica Kristina iskreno iznenađuje vidjevši Feridu u prosvjetnoj direkciji u Bursi.

Iz ovoga bi slijedio zaključak da je i Ferida, dakle, željela voditi miran porodični život uz muža i djecu i samo su posebne prilike napravile od nje junakinju kakva je bila u romanu.

Mišljenja smo, ipak, da pri analiziranju Feridina lika ovo ne treba uvažiti jer slučajnosti mogu samo utjecati na sudbinu ličnosti, a ne i na formiranje njihova karaktera. A Ferida je, vidi se u romanu, sasvim savjesno obavljala svoju dužnost ne štedeći ni sebe samu bez obzira na to što se na njoj slučajno našla. Ona je potpuno iskreno služila svojoj zemlji i svojoj naciji.

Da bismo imali potpuniju predstavu o položaju žene, ne možemo se ipak ograničiti samo na najkarakterističnije ličnosti. Položaj žene u Güntekinovim romanima može se bolje sagledati tek ako pogledamo i druge, sporedne ličnosti njegovih romana, kada vidimo šta sve rade žene da bi osigurale svoju egzistenciju. To su one žene, kako kaže K. Karpat,⁶⁹ koje su slobodne u svakom pogledu, ali su u takvom stanju da za svoju голу egzistenciju moraju raditi po fabrikama teške poslove ili prati rublje po kućama. Književnost je dužna, po Karpatu, da se pozabavi ovakvim ženskim tipovima i da im dâ ravnopravan tretman sa onima koje zauzimaju

⁶⁸ Seniha Uçok, op. cit., str. 15.

⁶⁹ Kemal Karpat, op. cit., str. 22—23.

visok položaj u društvu i da se tako aktueliziraju i njihovi problemi. Nažalost, zaključuje Karpat, do sada je na tom polju malo urađeno.

Ni kod Güntekina, kako je istaknuto, nema takvih ličnosti u glavnim ulogama, ali likovi kao što je Hadidže-hanuma, Đulmisal-kalfa, bezimena žena iz Bitolja i mnoge druge iz njegovih romana upotpunjuju sliku žene tog vremena.

Hadidže-hanuma, polupismena žena, sa zastarjelim shvatanjima, čak je za nevolju pomoćna seoska učiteljica. Ona strepi svaki put kad treba da se imenuje nova učiteljica da ona ne ostane bez posla, zadovoljavajući se da uz najminimalniju naknadu pomaže glavnoj učiteljici u seoskoj školi. Đulmisal-kalfa je siromašna žena sa carigradske periferije koja se teškim radom izdržava. Predstavnik je one vrste gradske sirotinje koja uz bogate porodice živi pružajući im najraznovrsnije usluge (ona je dadilja i pralja) zadovoljavajući se neznatnom pomoći od njih. Ona je bila dadilja Feridine matere i utočište kome se i Ferida mogla u svako doba obratiti. U ovu kategoriju spada i mati malog Omera, Ifetova druga iz škole, koja pere rublje da bi izdržavala djecu.

I žena iz Bitolja je na izvjestan način žrtva ustaljene prakse u kojoj muž ima sva prava pa i da mijenja žene ostavljajući tako nezbrinutu ženu s djecom kojoj ne može pomoći nikakav pisani zakon. Stiče se utisak da u ovom slučaju Rešat Nuri više osuđuje društvo nego muža ove žene koji i nije učinio ništa neobično time što je odbacio ženu i ostavio je da se sama brine o sebi i djeci.

Kao plod previranja i nestalnih društvenih prilika pojavljuju se i takve ličnosti kao Nezih i Nevnihal u romanu Gizli El. Za prvu ne znamo ni kakvog je porijekla ni imovnog stanja, ni šta je to što je čini metresom, najprije Šrefovog prijatelja, zatim i samog Šrefa. U romanu se vidi da je ona uz ljude koji posjeduju novac i ugled, a kad ostanu bez toga ona ih napušta.

Druga je ne rijedak tip tog vremena i ne samo u turskoj književnosti. Tip bogate, bahate, uobražene žene kojoj je jedini cilj lak i udoban život, trošenje novca i osvajanje mlađih ljudi. Ostaje nerazjašnjeno zašto je Nevnihal uvrštena tek u drugo izdanje. Je li Güntekin tek vremenom upoznao neke bogataške krugove pa jedan takav krug i lik karakterističan za njega, prezentirao u drugom izdanju ovog svog romana, ili je iz istih razloga zbog kojih je morao mijenjati sadržaj prvog izdanja izbacio u prvoj verziji ovaj lik. U romanu Damga susrećemo još jedan interesantan ženski lik iz visokih krugova. To je Ifetova ljubavnica Vedia, žena bogataša Džemila Kerima čiju je djecu Ifet podučavao. Udala se za svog muža što su pripadali istom društvenom rangu do čega je veoma mnogo držala, ali muža nije nikad voljela. I prema mužu i njegovoj djeci iz prvog braka bila je strankinja. Veći dio godine provodila je u Izmiru pravdajući se lošim zdravljem. Život u ovoj kući je tipičan primjer rasula porodice koja ne može više opstati na temeljima tradicija. I njena sklonost prema Ifetu ne dolazi samo od toga što je on lijep i inteligentan mladić, nju privlači i Ifetovo

porijeklo. Međutim, njena sklonost i strast prema Ifetu prestaju onog trenutka kad Ifet odlazi zbog nje u zatvor, što je karakteriše nesavjesnom i nezahvalnom ženom. Kad se godinama kasnije, kao razvedena žena, susrela s Ifetom koji joj je ponudio brak, ona je čak okrutna jer ga odbija zbog njegova »žiga«. Od Vedia su prilike načinile ženu koja se mora udati za bogata čovjeka, pa makar i takvog s kojim neće živjeti ni duhovno ni tjelesno, već samo formalno u bračnoj zajednici. U takvoj situaciji ona je našla prvog koga je smatrala dostojnim da mu se baci u naručje, ali ni ta veza nije rezultirala ljubavlju što se vidi odbijanjem bračne ponude onda kad je bila slobodna žena.

Vedia je, dakle, žrtva svoga vremena, lažni ponos zbog porijekla baca je u naručje muža koga ne voli i ljubavniku kojim želi da zadovolji strasti. Svoj životni interes ne može da ostvari jer je sputava njeno porijeklo.

Usko uz problem teškog stanja žene i rasula porodice javlja se problem napuštenog djeteta. Kao rezultat nezaštićenosti žene u romanu Grmuša pojavljuje se usamljena djevojčica Munisa. Njena majka je otišla s drugim čovjekom, a to mora ispaštati i mala Munisa koja je na svakom koraku žigosana zbog materina grijeha.

No nije jedino Munisa napušteno dijete, svi Güntekinovi junaci probijaju se sami kroz život još iz djetinjstva, jer su ostali usamljeni kad im je roditeljska njega bila najpotrebnija. Tako je bilo sa Šerefom, tako sa Feridom, Ifetom, Munisom. Svima je njima teško bez podrške starijih u društvu koje više želi da ih iskoristi nego da im pomogne u njihovu razvoju.

PROSVJETNE PRILIKE

Govoreći o prilikama u buržoaskoj sredini i ženi u društvu spomenuto je pitanje prosvjete. To je, kako je već naglašeno, vrlo omiljena tematika kod Güntekina i zastupljena je u sva tri njegova romana, naročito u Grmuši. I dva njegova nešto docnija romana Acımak i Yeşil Gece imaće za glavne junake učitelje pa će se i radnja tih romana događati oko škole tretirajući ponovo, vrlo ozbiljno, poziv učitelja. U sultanskoj Turskoj nije postojao jedinstven sistem obrazovanja. Turske škole su se dijelile na vjerske i svjetovne. Vjerske škole su davale uže obrazovanje koje se svodilo na poznavanje Kur'ana, obreda i molitve. U XIX stoljeću zavođenjem reformi uvode se specijalne svjetovne stručne škole.⁷⁰

Sistem školovanja u Turskoj s početka XX vijeka vrlo je realno prikazao Güntekin; uostalom, on je to i mogao učiniti jer je vrlo dobro poznao, kao profesor i kao inspektor, prilike u turskom školstvu. On je čak, kao đak franjevačke gimnazije u Izmiru,

⁷⁰ *Savremenaja Turcija*. Izdateljstvo AN SSSR, Moskva, 1958, str. 203.

upoznao i sistem školovanja u evropskim školama kao i profile ljudi koji izlaze iz tih škola. Većina njegovih junaka je stekla na taj način evropsko obrazovanje.

Pored toga, od djetinjstva je Rešat Nuri imao privatnog učitelja pa i njegovi junaci imaju privatne učitelje, a i oni sami kasnije podučavaju djecu bogataša. Dakle, o svim vrstama obrazovanja Güntekin govori iz vlastitog iskustva, vrlo trezveno i realno.

Sistem osnovnog školstva prikazan je fragmentarno. Jedna osnovna škola u zapuštenom selu Zejniler ne može biti tipičan predstavnik te vrste škole u Turskoj. Pa i tadašnje prosvjetne vlasti uviđaju da ta škola ne zadovoljava nikakve smještajne uvjete pa je ukidaju bez obzira što selo ostaje bez škole. Možda je Güntekin doživio sličan slučaj zatvaranja neke škole iz sličnih razloga, ali je više vjerovatno da je naturalistički potencirao sve crne strane onog bijednog sela Zejniler, kako bi njegova kritika, upućena društvu zbog zanemarivanja pojedinih društvenih kategorija, u ovom slučaju seoskog stanovništva, bila što ubojitija. No ako uzmemo da je školstvo na selu bilo i približno onakvo kakvim ga je prikazao Güntekin, a za to imamo indikacije, prije svega u sadašnjem stanju prosvjete u Turskoj gdje je još uvijek velik procenat seoskog stanovništva nepismen,⁷¹ možemo zaključiti da je stanje bilo vrlo ozbiljno i lakše možemo shvatiti piščevu kritiku.

Rešat Nuri je, prikazujući Ifetovo djetinjstvo, istina, ušao i u gradsku početnu školu. I tu školu pohađaju većim dijelom siromašna djeca, a ona bogatija, ukoliko ih ima u školi, drže se po strani i ponašaju se nadmeno. Gradska djeca imaju bolje uvjete školovanja, počevši od školske zgrade (koja sigurno nije prepravljena od štale) do učitelja (koji ne zahtijeva od djece da se nadvilikuju kad čitaju i da se igraju »igre sprovoda« kao Hadidže-hanuma u selu Zejniler).

Bogatiji, i oni koji žele da žive evropskim životom šalju svoju djecu u evropske škole. U Istanbulu je još 1863. godine postojao američki Robert-koledž čiji su svršenci imali pristupa na svaki američki univerzitet. Kasnije su otvorene i druge škole iz evropskih centara, tako da je 1955. g. postojao jedan talijanski, jedan engleski, dva njemačka, šest američkih i šest francuskih koledža.⁷²

Pišući o obrazovanju u evropskim školama pisac, zapravo, nije zaboravio napomenuti mnoge pozitivne osobine takvih škola. To obrazovanje je svestrano i ono je predstavljalo novinu na Istoku. Svršenci jedne strane škole primani su čak i za nastavnike u srednjim školama (Ferida u Bursi), jer su dobivali potpunije obrazovanje nego u turskim školama. Ali Güntekin nije samo apologeta evropskih škola i ljudi koji iz njih izlaze. Osnovna zamjerka svima,

⁷¹ Po statistikama UNESCO-a za 1955. g. u Turskoj je broj onih koji nisu završili nikakvu školu iznosio

70%. *Savremenaja Turcija*. AN SSSR.

⁷² Isto, str. 206.

koji su školovani u stranim školama, od strane Güntekina je u tome što zapuštaju, manje ili više, nacionalne običaje, jezik (u tom pitanju je Güntekin posebno osjetljiv), a poneki se čak njima i izigravaju dok nekritički prihvataju sve što je evropsko i moderno.

I Feridi pisac zamjera, a možda je to prigovor upućen i vlastitoj savjesti, da ne poznaje turske narodne običaje, da se ponekad na selu zbog toga osjeća kao stranac. Na primjer, kada ulazi u Zej-ni-Babin mauzolej ona priznaje da ne poznaje muslimanske molitve jer je u školi za časne sestre učila one iz katoličke vjere:

»Zeyni Babacığım, dedim, ben, küçük, cahil bir Çaliku-sundan başka bir şey değilim. Sana nasıl yalvarmak lâzım geldiğini bilmiyorum. Kusuruma bakma. Senin hoşuna gidecek şeylerden hiçbirini bana öğretmediler.«⁷³

Nuran Karabatur⁷⁴ smatra da je Feridino izvjesno otuđivanje plod njenog boravka kod tetke u Kuzjataku. Ova sredina je, kako kaže Karabatur, bila u dodiru s Evropom pa je sasvim razumljivo takvo Feridino držanje. Mišljenja smo, ipak, da je njenom »pomalo čudnom odijevanju i ponašanju«, kako kaže Karabatur, više imala utjecaja njena francuska škola Notre dame des evocations u kojoj većina profesora i đaka nisu ni znali turski. U učionicama i hodnicima bile su slike Isusa i Marije. U školi su se pravile vjerske ceremonije pa je Ferida vrlo dobro upoznala katoličku vjeru i običaje, a zaboravila svoje.⁷⁵ Njene drugarice provode ljetne ferije s roditeljima u Evropi, a za katoličkih praznika svečano se odijevaju.

Senihi i njenom bratu je otac doveo privatnog učitelja (Şerefa) jer su zbog školovanja u stranim školama gotovo zaboravili turski jezik.

Najveća masa je ipak nepismena, a ona ne može ni u strane škole niti može sebi priuštiti privatno obrazovanje. Veliko zaostajanje Turske za Evropom, otpočeto još u XVIII vijeku, ponajviše se odrazilo baš u obrazovanju širokih narodnih masa. Kratko rečeno, u prvim romanima, posebno u Grmuši, »autor je opisao žalosno stanje prosvetnih prilika u Turskoj«.⁷⁶

⁷³ »Dragi moj Zejni-baba, rekoħ, ja sam samo jedna mala neuka Grmuša. Ne znam kako se treba tebi moliti. Ne zamjeri. Nisu me ničemu učili što bi se tebi svidjelo.« Çalikuşu, Istanbul, 1969, str. 150.

⁷⁴ Nuran Karabatur: *Reşat Nuri'nin Romanlarındaki Kahramanlarla İctimai Mühitleri Arasındaki Münasebet*. Tez. 2675, 1957. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü.

⁷⁵ Navodimo kao primjer predmete koji su se učili u turskoj učiteljskoj školi za djevojke, Darulmuallimatu: arapski, perzijski, povijest, vrste pisma, crtanje i vez. Sadik Albayrak, op. cit., str. 242.

⁷⁶ Rajković, Ljubinka: *Turski pesnici i pripovedači kod Srba i Hrvata*. Izdavač: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta. Beograd 1968, str. 90.

ZAKLJUČAK

Romani Rešat Nuri Güntekina pojavili su se u vrijeme afirmacije turske nacionalne književnosti nakon jednog kratkog ali burnog perioda panislamističkih i panturcističkih strujanja. Kao promatrač prosvjetnih prilika, života na selu i malog gradskog čovjeka on je vrlo realan, ali u njegovu pripovijedanju ne nedostaje toplog lirizma. Posebna odlika mu je smisao za fino psihološko promatranje čovjeka. S ovim svojim osobenostima Güntekin će biti tipičan predstavnik te epohe turske književnosti pa će biti i prevođen na glavne evropske jezike. Dobar poznavalac tadašnje turske književnosti kod nas, Fehim Spaho, preveo je ondašnje najpopularnije djelo turske književnosti, Güntekinovu Grmušu, i tako ga predstavio i našoj publici.

Kao autentičan tumač svoga vremena i svoga naroda on je u osjetljivim vremenima na početku ovog vijeka budio nacionalnu svijest i vraćao samopouzdanje. Djela Rešat Nurija su u svakom slučaju popunila jednu osjetnu prazninu u turskoj književnosti u prvim decenijama XX vijeka. I ne samo to, ona su donijela nešto novo u pogledu tema, stila i jezika.

Čitajući Güntekinove romane, a naročito Grmušu, dobivamo jasnu sliku o teškim prosvjetnim prilikama onog vremena, posebno na selu. Autor je, nema sumnje, vjerno ocrtao stanje prosvjetnih prilika jer ih je kao prosvjetni radnik odlično poznavao. Time nam je ujedno dao sliku pod kakvim su se uvjetima formirali mladi ljudi njegova vremena. S druge strane, sistem školovanja je bio različit od onoga iz XIX vijeka, tako da za dugo nije mogao biti prihvaćen od širokih slojeva. Stvarala se buržoaska klasa u koju su se svrstavali samo oni najokretniji.

Rešat Nuri se bavi običnim malim čovjekom prema kojem pokazuje mnogo simpatija. Njegova privrženost malom čovjeku istinska je i duboka, ali ona ne potječe u toliko velikoj mjeri iz djetinjstva kada je rastao u uvjetima bogataškog djeteta. Ta privrženost se razvijala vremenom, upoznajući ljude i njihove sudbine, a Güntekin je upravo stalno bio u dodiru sa običnim ljudima.

Ako bismo htjeli međusobno uporediti ova tri romana, koji su predmet ovog rada, i njihove glavne junake, možemo zaključiti da Rešat Nuri, napisavši svoj prvi roman »Gizli El« pod spomenutim okolnostima, nije napisao loš roman iako s njim kao autor nije bio zadovoljan. Dao je sliku nastajanja visokog društva i načina života u njemu, otjelovljenog u Šerefu — karakterističnom liku novog bogataša. S Feridom u Grmuši pisac je kročio u Anadoliju, stavljao je u razne situacije i upoznao je s najraznovrsnijim teškoćama i različitim vrstama ljudi. Ona je idealiziran obrazac požrtvovne, radine i poštene turske intelektualke.

U »Damgi«, svome trećem romanu, pisac je dao psihoanalizu čovjeka koji je došao u teška iskušenja. Mada kod čitalaca nije

doživio uspjeh kao Grmuša, smatramo da ovaj roman ima veću literarnu vrijednost od prethodna dva. I njegov glavni junak Ifet, tragična figura svoga vremena, predstavljen jednom ozbiljnom psihološkom analizom pokazuje pošćevu vjeru u čovjeka (Ifet se nada dobru i kad strada), ali ne toliko optimistički izraženu kao u prethodna dva romana.

Pojave koje su predmet Rešat Nurijeve kritike, iako su raznovrsne ipak se mogu svesti na kritiku prosvjetnih prilika, nepoštenog bogaćenja i nezavidnog položaja žene u društvu. Kada govori, na primjer, o nepoštenom bogaćenju kao dominantnoj crti toga vremena on kroz likove opsjednute novcem reljefno oblikuje lik samozadovoljnog čovjeka koji se vješto obavio plaštom uspješnog poslovnog čovjeka. Ističe da nemir koji donosi novac postaje teret istom čovjeku kad ga stekne.

Njegova namjera je bila da, opisujući vjerno događaje, pobudi pažnju širih čitalačkih krugova koji nisu bili naviknuti na čitanje, a to je postizao postavljanjem jedne ljubavne fabule u osnovu svakog romana. Naravno, sama ljubavna fabula ne bi bila dovoljna za pridobijanje čitalaca, u tome mu je mnogo pomagao njegov način izlaganja fabule krajnje jednostavnim stilom i savršenim jezikom. Tako se dešavalo da u nekim romanima i pripovijetkama čini ustupke široj publici, ali je tu publiku kasnije zrelijim djelima poveo za sobom.

Uspjeh Rešat Nurija bio je brz i prilično velik. Već sa prvim romanima stekao je glas pisca svoga vremena. O njemu se pisalo, a i danas se piše, sa mnogo pohvala. Za njega se reklo da je »romanopisac šarmantnog i tečnog stila«, »nježan novelist«, »autor mnogo hvaljenih pozorišnih djela«, »pisac pozorišnih djela koja su kamen temeljac pozorišnoj književnosti (u Turskoj)«, »najplodnije tursko pero«, »voljeni narodni pisac« itd.

Sva Rešat Nurijeva djela ne samo romani nego i drame i pripovijetke doživjela su i brojna izdanja u Turskoj, a prevedena su i na engleski, ruski, njemački, srpskohrvatski, bugarski i druge jezike. O Rešat Nuriju je u Turskoj dosta pisano: tri knjige, 12 stručnih, magistarskih ili doktorskih teza i brojni članci i bilješke.

Na početku je dat, za obim ovog rada nešto duži uvod i napomena o piscu; to je učinjeno stoga da bi se bolje moglo shvatiti njegovo književno djelo, a naročito izbor tematike za njegova djela. Došli smo do zaključka da je opisao događaje u kojima je sam bio učesnik, a kako većinu svojih romana priča kroz usta glavnog junaka stiče se utisak da se on s tim junacima poistovećuje. Uostalom, većinu romana, između ostalih i ova tri koja su razmatrana u ovom radu, piše u prvom licu, u obliku vođenja dnevnika glavnog junaka.

Rešat Nuri očigledno umije da posmatra život i da zbivanja u njemu sažeto unese u svoje književno djelo. On prikuplja podatke iz života. Zato su njegovi likovi ocrtni jakim bojama i daju utisak

čudne svježine. Nema sumnje da je Rešat Nuri većinu svojih likova stvarao prema živim uzorima. Stvoreni likovi nastali su iz želje da kritikuje društvo. Na primjer, kada pisac govori kroz njih o školama svoga vremena naglašena je njegova težnja da se ukloni dualizam u prosvjeti.

Njegovi romani su puni akcije, dramatike, ali u »Gizli El«, a naročito u »Damgi«, ima i finih psiholoških crtanja ličnosti i njihovih proživljavanja. Umjetnički prosede stavlja Rešat Nuri uz bok najznačajnijih pisaca nacionalne književnosti, Jakup Kadri Karasosmanoğlu i Halide Edip Adivar, a njegova naročito velika zasluga je u tome što je jedan od prvih koji je radnje svojih romana postavljao u slikovite gradiće Anadolije gdje je s izuzetnom nadarenošću umio da posmatra običaje i ljude. U tome je također njegova zasluga jer je dotadašnja turska književnost uglavnom slikala život carigradskih visokih krugova.

Kao jedan od pristalica reforme turskog jezika i pisma bio je živi primjer svojim književnim djelom kako treba pisati da djelo svakome bude razumljivo. Upravo u pogledu jezika otišao je najdalje pa se njegova djela i danas smatraju uzorom jednostavnog i čistog turskog književnog jezika.⁷⁷

Skrenuli smo pažnju, u ovom radu, na Güntekinovo uočavanje krajnjeg siromaštva i podložnosti tradicijama na selu gdje prosvjeta teško napreduje. Posebno je istaknut pesimizam seljaka koji zahvata sve od najmlađih do najstarijih pokoljenja. Slično je i s gradskom sirotinjom. Güntekin je prikazao njeno teško stanje od pokušaja zapošljavanja koje je povezano s brojnim maltretiranjima do moralnog propadanja. Onoliko koliko je Rešat Nuri spominjao ratne prilike može se zaključiti, što je, uostalom, notorno poznata činjenica, da rat u kapitalističko-kolonijalističkom društvu koristi zele našima i amoralnim tipovima koji ga koriste za nagomilavanje bogatstva dok u njemu strada običan mali čovjek.

Kako je bio jedan od rijetkih pisaca koji se upustio u analizu ženskih likova i to vrlo uspješno, jer je dao nekoliko vrlo uvjerljivih likova, to moramo spomenuti da je Rešat Nuri zapazio da žena još uvijek nije izjednačena s muškarcem što je posljedica nepisanih zakona — tradicije.

Među Güntekinovim djelima ima i onih za koje se može reći da nisu na njegovu uobičajenom nivou. Ali teško je bilo tako mnogo pisati i uvijek dobro stvarati. Güntekina ipak treba cijeniti po njegovim uspješnim ostvarenjima kojima se ponosi turska moderna književnost.

⁷⁷ Rešat Nuri je bio član komisije za jezik u tek osnovanoj Re-

publici Turskoj. Ova komisija je uživala punu podršku Kemala Atatürka.

LITERATURA

(pored citirane literature služio sam se i sljedećim djelima)

1. Burdulu, Ibrahim Zeki: *Romanlariyle Reşat Nuri Güntekin*, İzmir Eğitim Enstitüsü, İzmir 1971.
2. Uyguner, Muzaffer: *Reşat Nuri Güntekin — Hayati, Sanati, Eserleri*, İstanbul, 1967.
3. Reşat Nuri Güntekin u: *Türk Dili*, mart 1972, str. 246.
4. Kabaklı, Ahmet: *Türk Edebiyatı I, II i III*, İstanbul, 1967—1969.
5. Al'kaeva, Leila Osmanovna: *Očerki po istorii tureckoj literaturi 1908—1939*. Izdatel'stvo AN SSSR, Moskva, 1958.
6. Kocatürk, Vasfi Mahir: *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara, 1964.
7. Tanpınar, Ahmed Hamdi: *Edebiyat Üzerine Mekaleler*, İstanbul, 1971.
8. Şapolyo, Enver Behnam: *Istiklâl Savaşı Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1968.
9. Akyüz Kenan: »La littérature moderne de Turquie« (mit einer Bibliographie von Hans Müller). *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Tomus Secundum, 465—634. Wiesbaden, 1964.
10. Mutluay Rauf: *100 Soruda XIX Türk Edebiyatı* (Tanzimat ve Servetifünun), Gerçek yayınevi, İstanbul, 1970.
11. Karaalioğlu, Seyit Kemal: *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul, 1969.
12. Karaalioğlu, Seyit Kemal: *Edebiyatımızda Şair ve Yazarlar*, İstanbul, 1968.
13. Necatigül, Behçet: *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. VI izdanje, Varlık yayınevi, İstanbul, 1970.
14. Kurdağul, Şükran: *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul, 1970.
15. Köprülü, Cemil: »Türk Edebiyatında Hikâye«. *Türk Ansiklopedisi*, XIX, 1970, Fasikül: 148, s. 231—238.
16. *Histoire de la République Turque*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1939.
17. Kocatürk, Vasfi Mahir: *Türk Nesri Antolojisi*, Ankara, 1963.
18. *Novaja istorija zarubežnoj Azii i Afriki*. Izdatel'stvo leningradskog uni-verzitetu. Lenjingrad, 1959.
19. Alibekov, I. V.: *Gosudarstveni kapitalizm v Turcii*. Izdatel'stvo AN SSSR, Moskva, 1966.
20. Özalp, Kâzım: *Milli Mücadele 1919—1922*. Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 1971.
21. Özön, Mustafa Nihat: »Türk Romani üzerine«, *Türk Dili*, Temmuz, 1964.
22. Ertop, Konur: »Cumhuriyet Çağında Türk Romani«, *Türk Dili*, Temmuz, 1964, s. 592—607.
23. Karpat, Kemal: *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, II izdanje Varlık Yayınları, İstanbul, 1971.
24. Spalatin, Nada: »O turskoj književnosti i Reşat Nuri Güntekinu« (predgovor uz knjigu Grmuša), Zagreb, 1962.
25. Eren, İsmail: »Reşat Nuri Güntekin Bibliografyası«. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, str. 185—192. İstanbul, 1973.

S u m m a r y

TURKISH SOCIETY IN THE EARLY NOVELS
OF RESHAT NURI GÜNTEKIN

In the present paper the novels *The Mysterious Hand*, *The Stamp* and *The Wren* by Reshat Nuri Güntekin are analysed from the aspect of social problems.

The novels of R. N. Güntekin appeared at the time of affirmation of the Turkish national literature, after a brief, but a stormy period of Pan-Islamic and Pan-Turkish tendencies. As an observer of the situation in education, life in the village, and the life of the common an in the city, he was very realistic, but his writing lacks warm, lyric tone. The ability for the subtle psychological study of man is a special characteristic of his. All these characteristics make Güntekin a typical representative of that period of Turkish literature. He has been translated into many European languages. Fehim Spaho had been translating his works relatively early, so the Yugoslav readers have known him for over fifty years.

R. N. Güntekin achieved great success with his novel, especially among the large numbers of people that were not used to reading books, and he achieved that by making a love story the basis of each of his novels. Thus it happened that in some of his novels and short stories he played to the taste of a vast number of his readers, who became, however, his faithful followers in his more mature works in a later period.

His literary technique places Reshat Nuri along with the most outstanding writers of the national literature, such as Jakup Kadri Karaosmanoglu and Halide Edip Adivar, and his special merit lies in the fact that he was one of the first Turkish writers to choose the picturesque small towns of Anatolia for the location of his novels, in which he knew how to observe customs and people with an extraordinary talent. The Turkish literature until his time, described mostly the life of the high circles of Istanbul.

The present paper emphasises the outstanding merit of Reshat Nuri for bravely shedding the light on the poor conditions in Turkish education and the position of women in the Turkish society.